

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ
(XIII-XIV СТ.)**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Орел Анастасія Сергіївна,
Студентка 4 курсу групи ІСТб-2-22-4.0д

Науковий керівник:
Драч Оксана Олександрівна,
професорка кафедри всесвітньої історії,
докторка історичних наук, професорка

Роботу захищено «___» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методи дослідження.....	6
1.1 Історіографія проблеми.....	6
1.2 Джерельна база.....	8
1.3 Методи і принципи дослідження.....	15
РОЗДІЛ 2. ЖІНКА В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ЗА НОРМАТИВНИМИ АКТАМИ.....	18
2.1. Особисті права та їх регламентація.....	18
2.2. Реалізація майнових прав.....	25
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ (XI-XIV СТ.).....	33
3.1. Спектр родинних завдань жінки.....	33
3.2. Суспільна місія жінки в Польському королівстві.....	42
3.3. Персоналії жіноцтва Польського королівства: зразки для наслідування....	50
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження становища жінки в середньовічному суспільстві є одним із найбільш динамічних напрямів сучасної медієвістики. Традиційна історія, що тривалий час фокусувалася виключно на політичних та мілітарних аспектах, сьогодні активно доповнюється соціальною та гендерною антропологією. Вивчення статусу жінки в Польському королівстві XIII–XIV ст. дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування середньовічного соціуму в період його трансформації від феодальної роздробленості до централізованої монархії.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю перегляду стереотипних уявлень про повну безправність середньовічної жінки. Саме в XIII–XIV ст. у Польському королівстві відбувалися процеси кодифікації права (зокрема, Ельблонзька книга та Статути Казимира Великого), які заклали юридичний фундамент жіночих майнових та особистих прав. Крім того, цей період позначений появою яскравих жіночих постатей (свята Ядвіга Сілезька, свята Кінга, Ельжбета Локетківна, королева Ядвіга Анжуйська), які суттєво вплинули на політичне, релігійне та культурне життя регіону.

Об'єкт дослідження — суспільні відносини та соціальна структура Польського королівства у XIII–XIV століттях.

Предмет дослідження — правовий статус, майнові права, соціальні ролі та політичний вплив жінки в умовах середньовічного польського суспільства.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі становища жінки в Польському королівстві XIII–XIV ст., виявленні особливостей її юридичного статусу та розкритті спектру її соціальних і політичних можливостей.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;

- дослідити правову регламентацію життя жінки згідно з нормативними актами зазначеного періоду;
- з'ясувати особливості реалізації майнових прав жінки (право на посаг, віно, спадкування);
- визначити роль жінки в межах середньовічної родини та її суспільну місію;
- через призму персоналій реконструювати ідеальні зразки жіночої поведінки та реальні механізми жіночого впливу на державні справи.

Хронологічні межі роботи охоплюють XIII–XIV століття. Початкова межа пов'язана з періодом феодальної роздробленості та початком активної кодифікації звичаєвого права. Кінцева межа (кінець XIV ст.) обумовлена смертю королеви Ядвіги та остаточним переходом Польщі до нової династичної епохи — Ягеллонів, що змінило парадигму функціонування королівської влади.

Географічні межі дослідження охоплюють території, що входили до складу Польського королівства (землі Малопольщі, Великопольщі, Мазовії, Куявії та частково Сілезії, яка зберігала тісні зв'язки з польським культурно-правовим простором).

Методологічну основу роботи становлять принципи історизму та наукової об'єктивності. Використано порівняльно-історичний метод для аналізу правових норм, системно-структурний метод для вивчення соціальної ієрархії та метод гендерного аналізу для деконструкції патріархальних моделей середньовічного суспільства.

Наукова новизна роботи полягає у спробі відійти від виключно юридичного опису прав жінки до реконструкції її реального повсякденного життя та політичної суб'єктності на основі залучення широкого кола джерел, включаючи агіографічну літературу та акти судочинства.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці лекційних курсів з історії середніх віків, історії Польщі,

гендерної історії, а також при написанні наукових статей та навчальних посібників.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (поділених на підрозділи), висновків та списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Вивчення становища жінки в Польському королівстві XIII–XIV ст. пройшло тривалу еволюцію, відображаючи загальні тенденції розвитку європейської історичної науки. Протягом тривалого часу «жіноче питання» залишалося в тіні великих політичних подій, проте з середини XIX століття інтерес до правового та соціального статусу жінки почав зростати. Класичний період (XIX – перша половина XX ст.) характеризувався пануванням юридичного підходу. Видатні історики права, такі як Освальд Бальцер, зосереджували увагу на нормах звичаєвого права та їх трансформації під впливом королівської влади¹. У працях О. Бальцера жінка постає переважно як суб'єкт майнових відносин — власниця посагу чи отримувачка віна. Його колега, Зигмунт Качарчик, у своїх дослідженнях соціальної структури Пястівської Польщі, аналізував шляхетську сім'ю як економічний осередок, де роль жінки була жорстко регламентована становою приналежністю². Головним недоліком цього періоду було ігнорування особистісного аспекту та повсякденного життя жінок. Друга половина XX століття принесла нові методологічні підходи, пов'язані з розвитком соціальної історії. Бенедикт Зієнтара у своїх фундаментальних працях про добу Генрика Бородатого та Казимира Великого почав розглядати жінку як активного учасника колонізаційних процесів та міського життя³. Важливим кроком стало вивчення «шлюбної дипломатії». Маріан Кучинський довів, що династичні шлюби Пястів були не просто приватними союзами, а потужним інструментом зовнішньої

¹Balzer O. *Historia ustroju Polski*. Lwów, 1933. S. 45–62.

²Kaczmarczyk Z. *Spółczesność państwa polskiego w późnym średniowieczu*. Warszawa, 1964. S. 112–128.

³Zientara B. *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa, 1997. S. 204.

політики, де княгині та королеви виступали гарантами міжнародних угод .

Сучасний етап (з 1990-х років) позначений «гендерним поворотом». Дослідники почали аналізувати не лише те, що жінка могла робити згідно із законом, а й те, як вона реалізовувала свою владу в патріархальному світі. Найвизначнішою постаттю цього напрямку є Марія Кочурська. Її монографія «Жінка в шляхетській родині пізнього середньовіччя» є ключовою для нашої роботи .

⁵ М. Кочурська на основі величезного масиву актових джерел довела, що вдови мали надзвичайно широкі повноваження в управлінні майном, а роль матері в системі середньовічної опіки була набагато значнішою, ніж вважалося раніше. Одним з напрямків є релігійні студії. Анджей Радзимінський та Кшиштоф Стопянов досліджували жіночу релігійність як простір для самореалізації .

⁶ Вони підкреслюють, що монастирі (особливо кларисок) були не «в'язницями» для зайвих доньок, а інтелектуальними центрами, де жінки здобували освіту та впливали на культуру. В українській медієвістиці паралелі з польським досвідом простежуються у працях Наталії Яковенко, яка, досліджуючи шляхетську корпорацію, звертала увагу на правовий статус жінки-шляхтянки, що мав багато спільних рис із польською правовою традицією .

⁷

---

⁴ Kuczyński M. Stosunki polsko-niemieckie w XIV wieku. Poznań, 1978. S. 89–94.

⁵ Koczerska M. Kobieta w rodzinie szlacheckiej w późnym średniowieczu polskim. Warszawa: PWN, 1975. S. 45–78.

⁶ Radziwiński A., Stopka K. Duchowieństwo i kultura religijna w średniowiecznej Polsce. Toruń, 2002. S. 156.

⁷ Radziwiński A., Stopka K. Duchowieństwo i kultura religijna w średniowiecznej Polsce. Toruń, 2002. S. 156.

1.2. Джерельна база

Об'єктивна реконструкція правового, соціально-економічного та соціокультурного статусу жінки в Польському королівстві XIII–XIV століть вимагає залучення репрезентативного та різнопланового масиву історичних джерел. Специфіка досліджуваного періоду, який охоплює добу удільної роздробленості (кризу Пястівської монархії) та подальше відновлення єдиної держави за правління Владислава Локетка і Казимира Великого, зумовлює неоднорідність збереженого матеріалу. Для системного аналізу залучені джерела за критеріями їхнього походження, цільового призначення та внутрішньої структури було класифіковано на чотири базові групи. До першої групи віднесено кодифіковані нормативно-правові акти та законодавчі пам'ятки загальнодержавного, регіонального та локального рівнів. Другу групу становлять матеріали судочинства та судово-актове діловодство, представлене земськими, гродськими та міськими судовими книгами. Третю групу формують наративні джерела, насамперед хроніки, літописи та аннали. Четверта група охоплює агіографічні пам'ятки, релігійно-дидактичну літературу та нечисленну епістолярну спадщину. Аналіз першої групи джерелазнавчого масиву, представленої нормативно-правовими актами, дозволяє з'ясувати офіційно-юридичний фундамент, на якому будувалися суспільні відносини за участю жінок, та простежити еволюцію поглядів тогочасного законодавця на межі жіночої правосуб'єктності. Найдавнішою та найважливішою пам'яткою цієї групи є «Ельблонзька книга» (*Najstarszy Zwód Prawa Polskiego*), укладена у

другій половині XIII століття (орієнтовно між 1220 та 1250 роками)⁸. Інформативна цінність цього документа полягає в тому, що він фіксує норми звичаєвого права, які тривалий час існували виключно в усній традиції. З джерелознавчого погляду «Ельблонзька книга» вимагає критичного підходу, оскільки вона відображає правові реалії очима німецьких укладачів для потреб Тевтонського ордену, проте детально фіксує майнову та кримінальну відповідальність середньовічного польського суспільства. Для нашого дослідження ключове значення має аналіз статей, що регулюють інститут «головщини» (штрафу за вбивство) та системи матеріальних компенсацій за завдання тілесних ушкоджень чи образ. Той факт, що за кривду, заподіяну жінці, встановлювалися специфічні коефіцієнти виплат, свідчить не про гуманізм тогочасного права, а про сприйняття жінки як цінної частини родового майна. Джерелознавчий аналіз пам'ятки дозволяє реконструювати патріархальну модель сім'ї, де правосуб'єктність незаміжньої дівчини повністю поглиналася владою батька, а заміжньої — владою чоловіка, що втілювалося в інституті чоловічої опіки (*mundium*). Якісно новий етап правової еволюції репрезентують Вішлицько-Пйотрковські статuti Казимира Великого (1346–1347 рр.)⁹. Ця кодифікація стала наслідком централізаторської політики королівської влади та спробою уніфікувати звичаєве право Малої та Великої Польщі. Інформативний потенціал Статутів є колосальним, оскільки в них майнові права жінки вперше отримують чітке, диференційоване державне регулювання, витісняючи архаїчний родовий звичай. Замість загальних формулювань законодавець вводить чіткі інститути цивільного та сімейного права. При аналізі Статутів особливу увагу звернуто на юридичне оформлення інститутів посагу (*dos*) та віна (*dotalitium*).

⁸Najstarszy zwód prawa polskiego / Wyd. J. Matuszewski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. S. 32–40.

⁹Statuty Kazimierza Wielkiego / Wyd. L. Łysiak. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, 1982. S. 54–71.

Джерелознавчий аналіз норм кодексу виявляє прагнення держави захистити майнові інтереси шляхтянки у випадку вдовства. Зокрема, норми про «привінок» (вено, яке чоловік записував дружині на забезпеченій частині свого маєтку) свідчать про формування правових механізмів, які не дозволяли родичам померлого чоловіка безперешкодно вигнати вдову з її законної території. Статути також фіксують зародження права жінки на особисту апеляцію до королівського суду, що свідчить про поступове розширення її цивільної деєздатності під патронатом монарха.

Окремий пласт нормативно-правових джерел цієї групи становить німецьке міське право, насамперед Магдебурзьке, яке впродовж XIII–XIV століть масово адаптувалося в польських містах (Краків, Познань, Вроцлав та ін.) під час процесу локації міських громад¹⁰. Для дослідження залучено німецькі правничі збірники, зокрема «Саксонське зерцало» (Sachsenspiegel) у його тогочасних польських рецепціях та локаційні привілеї міст. Джерелознавчий аналіз цих документів демонструє зовсім іншу, відмінну від земського (шляхетського) права, модель жіночої правосуб'єктності. У міському праві жінка розглядається через призму її приналежності до купецького чи ремісничого стану.

Інформативна цінність міського права полягає у фіксації специфічних майнових прав міщанок, таких як право на володіння власною майстернією у випадку смерті чоловіка, ведення автономної торгівлі, участь у деяких цехових об'єднаннях та право на так звану «дівочу скриню» (рухоме майно, що не підлягало конфіскації за борги чоловіка). Порівняльний аналіз цих норм із шляхетським правом дозволяє простежити станову диференціацію соціального статусу середньовічної жінки.

Другу групу джерел, яка є найважливішою для деконструкції теоретичних правових моделей та вивчення «живої» повсякденної практики, становлять

---

¹⁰Wilatowski M. Prawo magdeburskie w miastach polskich w XIV wieku. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999. S. 115–123.

судові книги (Księgi sądowe)¹¹. У роботі використано актові матеріали Краківського, Познанського, Сандомирського та Плонського земських і городських судів, що належать до XIV століття. Якщо нормативні акти показують те, яким право повинно бути в уявленні короля та його радників, то судові книги демонструють, як ці норми реалізовувалися на практиці, а також фіксують прецеденти, коли реальне повсякденне життя змушувало суспільство обходити закон. Інформативний потенціал судових книг є практично невичерпним для гендерних студій. Джерелазнавчий аналіз судових записів (протоколів, вироків, позовів) дозволяє спростувати тезу про повну соціальну пасивність середньовічної жінки. У книгах зафіксовано сотні справ, де жінки виступають активними позивачками, відповідачками, свідками чи фінансовими поручителями. Особливу цінність мають справи про майнові суперечки між удовами та братами або синами померлого чоловіка за виплату віна чи повернення батьківського посагу. Аналізуючи ці матеріали, ми застосовуємо метод критичного аналізу формуляра документа. Середньовічний судовий запис є максимально стандартизованим, проте за лаконічними юридичними формулами ховаються реальні життєві стратегії. Наприклад, регулярна поява у судових протоколах формули, згідно з якою жінка здійснює майнову транзакцію «за згодою та в присутності свого законного опікуна» (*cum assensu tutoris*), при детальному аналізі показує, що цей опікун часто виконував суто формальну роль, тоді як реальним ініціатором, інвестором та фінансовим розпорядником угоди була сама жінка. Особливо яскраво це простежується в актах міських лавничих судів, де зафіксовані операції купівлі-продажу нерухомості міщанками, укладання ними кредитних договорів та позик, що вказує на високий рівень їхньої економічної самостійності. Кримінальні справи, зафіксовані в городських книгах, дають унікальну інформацію про рівень насильства в суспільстві та механізми захисту жіночої честі. Записи про позови

---

¹¹Najstarsze księgi sądowe mazowieckie / Wyd. J. Sawicki. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1960. T. 1. S. 88–104.

щодо звалтувань, викрадення дівчат із метою шлюбу (*raptus*) або домашнього насильства дозволяють оцінити, наскільки ефективно працювала судова система Королівства Польського в контексті захисту прав особистості, та які верстви жінок мали реальний доступ до правосуддя.

Третю групу джерел формує середньовічна наративна традиція, яка представлена загальнодержавними хроніками та анналами. На відміну від сухих юридичних документів, хроніки дають можливість реконструювати суб'єктивне сприйняття жінки середньовічними інтелектуалами (переважно представниками духовенства), а також дослідити роль представниць вищих еліт (княгинь, королев) у політичному житті держави. Центральне місце у цій групі посідає фундаментальна праця Яна Длугоша «Історія Польщі» (*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*)¹². Хоча Длугош писав свою працю у XV століття, він базувався на величезній кількості автентичних документів XIII–XIV століть, багато з яких до нашого часу не збереглися. Джерелазнавчий аналіз хроніки Длугоша вимагає максимальної обережності: автор був каноніком, вихованим у строгих рамках церковної моралі, тому його оцінки того чи іншого жіночого персонажа часто є заангажованими. Жінки у Длугоша чітко діляться на «благочестивих і покірних», які підтримували Церкву, та «гріховних і гордих», які втручалися у державні справи на шкоду церковним чи шляхетським інтересам. Проте інформативна цінність його «Історії» полягає в детальному описі механізмів «шлюбної дипломатії». Завдяки Длугошу ми можемо реконструювати, як через династичні шлюби Пястів формувалися міжнародні союзи з Угорщиною, Чехією, Литвою та руськими князівствами. Хроніка містить безцінні відомості про політичну діяльність таких постатей, як Ельжбета Локетківна (королева Угорщини, яка фактично управляла Польщею як регент у XIV ст.) та Ядвіга Анжуйська. Для періоду XIV століття критично

---

¹²Joannis Długosz. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. Lib. IX-X. S. 142–158.

важливим синхронним джерелом є Хроніка Янка з Чарнкова¹³. Автор був підканцлером короля Казимира Великого і безпосереднім свідком багатьох описуваних подій. Його праця позбавлена багатьох теологічних штамів, властивих Длугошу. Джерелознавчий аналіз хроніки Янка з Чарнкова дозволяє дослідити унікальний династичний прецедент — коронацію Ядвіги Анжуйської у 1384 році не як королеви-дружини, а як повноправного правителя — короля Польщі (*Rex Poloniae*). Текст хроніки дає змогу простежити боротьбу магнатських угруповань навколо постаті молодої королеви та виявити ступінь її особистої політичної волі при прийнятті доленосного рішення про шлюб із литовським князем Ягайлом. Також залучено матеріали «Великої хроніки» (*Chronica Poloniae Maioris*), яка відображає події XIII — початку XIV століття крізь призму інтересів великопольської знаті¹⁴. Інформативна цінність цієї пам'ятки полягає в описі внутрішньородових конфліктів у династії Пястів, де княгині-вдови часто виступали в ролі регенток при своїх малолітніх синах, здійснюючи реальне керівництво удільними князівствами, командуючи гарнізонами замків та видаючи власні актові грамоти. Четверта група джерел охоплює пам'ятки, які дозволяють зазирнути у внутрішній, духовний світ середньовічної жінки, дослідити її ментальність, релігійність та інтелектуальний рівень. Сюди належать життя святих (агіографія), релігійні тексти та епістолярна спадщина. Особливе місце посідає польська середньовічна агіографія, представлена такими пам'ятками, як «Житіє святої Ядвіги Сілезької» (*Vita Sanctae Hedwigis*), «Житіє святої Кінги» та матеріали, присвячені блаженній Саломеї¹⁵. Джерелознавчий аналіз агіографічних текстів базується на розумінні їхнього специфічного жанру. Житіє не є біографією у

13Kronika Janka z Czarnkowa / Wyd. J. Szwankowski. Warszawa: PIW, 1996. S. 45–52.

14Chronica Poloniae Maioris / wyd. B. Kürbis // Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. Warszawa, 1970. T. VIII. S. 78–91.

15Vita Sanctae Hedwigis // Monumenta Poloniae Historica / wyd. A. Bielowski. Lwów, 1884. T. IV. S. 510–532.

сучасному розумінні; його мета — створити ідеальний, канонічний образ християнської праведниці. Проте інформативна цінність цих джерел для нашої теми є колосальною. По-перше, через опис «чудес» та побутових сцен життя фіксують реальні деталі повсякденного життя жінок: хвороби, пологи, виховання дітей, стосунки в шлюбі. По-друге, вони розкривають феномен жіночого релігійного лідерства. Життєписи показують, що заснування монастирів (зокрема ордену кларисок) та меценатство були для шляхетних жінок легітимним і чи не єдиним способом вийти з-під повної патріархальної опіки сім'ї, реалізувати свій інтелектуальний та управлінський потенціал. Унікальним джерелом релігійно-дидактичного характеру є «Псалтир Флоріанський» (*Psalterz floriański*), створений наприкінці XIV століття¹⁶. Це тримовний (латинсько-польсько-німецький) рукопис, виконаний на замовлення для приватного користування. Джерелазнавчий аналіз цієї пам'ятки, включаючи дослідження її художнього оформлення та маргіналій, доводить, що псалтир належав королеві Ядвізі Анжуйській. Інформативна цінність цього джерела полягає у підтвердженні високого рівня освіченості та полілінгвізму тогочасного жіноцтва вищих верств суспільства. Воно спростовує стереотип про суцільну неписьменність середньовічних жінок і демонструє їхню активну участь у рецепції європейської книжкової культури. Додатковим джерелом цієї групи виступив нечисленний епістолярій — приватне та офіційне листування, зокрема листи королеви Ельжбети Локетківни та папи Римського до польських княгинь, аналіз яких дозволяє виявити особистісні емоційні зв'язки, стратегії виховання дітей та рівень інтеграції польської жіночої еліти в загальноєвропейський християнський інформаційний простір.

Таким чином, залучена джерельна база характеризується високим рівнем репрезентативності та різноплановості. Поєднання нормативно-правових актів,

---

¹⁶*Psalterz Floriański łacińsko-polsko-niemiecki* / Wyd. L. Bernacki. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1939. S. XII-XVIII.

які фіксують юридичні рамки, із судово-актовими матеріалами, що відображають реальну правозастосовчу практику, дозволяє уникнути однобічності в оцінці статусу жінки. Наративні та агіографічні джерела, своєю чергою, доповнюють дослідження антропологічним та політичним виміром. Критичний джерелазнавчий аналіз усього комплексу документів забезпечує надійне наукове підґрунтя для вирішення поставлених у бакалаврській роботі завдань.

1.3. Методи і принципи дослідження

Методологічна стратегія пропонованого дослідження базується на засадах системності, наукового плюралізму та міждисциплінарності, що дозволяє комплексно розглянути правовий та соціокультурний статус жінки в Польському королівстві XIII–XIV століть. Специфіка об'єкта та предмета роботи зумовлює необхідність поєднання класичних загальноісторичних методів із новітніми підходами, напрацьованими в межах гендерної антропології, історичної макросоціології та правової медієвістики. Теоретичним підґрунтям дослідження виступають фундаментальні принципи історичної науки, насамперед принципи історизму, об'єктивності, системності та соціального детермінізму¹⁷. Застосування принципу історизму вимагає розгляду правового та соціального становища польського жіноцтва не як статичного й незмінного явища, а в його постійній часовій динаміці та причинно-наслідковій зумовленості. Досліджуваний період (XIII–XIV ст.) позначений кардинальними трансформаціями: від політичної децентралізації та панування архаїчного звичаєвого права суспільство переходить до державної інтеграції та формалізованої кодифікації за часів Казимира Великого. Принцип історизму дозволяє простежити, як ці макроісторичні процеси безпосередньо впливали на мікрорівень — стабільність майнових прав жінки, її судову

---

¹⁷Тош Д. Прагнення до правди. Як досягнути історію / Пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2015. С. 118–135. (Теоретична праця про принципи історизму та об'єктивності).

деєдатність та роль усередині сімейного клану. На противагу цьому, принцип об'єктивності зобов'язує автора утримуватися від модернізації історичного процесу, уникати перенесення сучасних емансипаційних або феміністичних концептів на реалії середньовічного соціуму, а оцінювати статус жінки виключно через призму ментальних координат, релігійних догматів та правової культури досліджуваної епохи. Для безпосереднього опрацювання джерельного матеріалу та розв'язання поставлених завдань було задіяно комплекс спеціально-історичних методів. Провідне місце серед них посідає історико-порівняльний (компаративний) метод, який застосовується у двох вимірах¹⁸. По-перше, у внутрішньоструктурному розрізі він дозволяє зіставити правовий і майновий статус жінок різних соціальних верств Польського королівства (шляхтянок, міщанок, селянок), виявивши ступінь станової диференціації жіночих прав. По-друге, у зовнішньому геополітичному розрізі цей метод дає змогу порівняти норми корінного польського права (фіксованого у Вішлицько-Пйотрковських статутах) із нормами німецького (Магдебурзького) права, що регулювало життя міських громад, з'ясувавши, яка з цих правових систем надавала жінці ширші можливості для фінансової та господарської самореалізації. Ключовим для теоретичного переосмислення джерел став метод гендерного аналізу, інтегрований в історичну науку завдяки розвитку соціокультурних студій¹⁹. Завдяки цьому методу категорія «жіночого» розглядається не просто як біологічна характеристика, а як складний соціокультурний конструкт, що конструювався середньовічним суспільством, Церквою та державою. Гендерний аналіз дозволяє деконструювати патріархальні текстові формули середньовічних хронік чи судових книг, виявити приховані межі жіночої суб'єктності та дослідити легітимні й

¹⁸ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2013. С. 244–248. (Опис компаративного та історико-системного методів).

¹⁹ Скотт Дж. В. Гендер: корисна категорія історичного аналізу // Схід/Захід. Харків, 2004. Вип. 6. С. 33–57. (Класична праця, що обґрунтовує метод гендерного аналізу в історії).

нелегітимні способи, за допомогою яких жінки (зокрема вдови чи регентки) обходили офіційні юридичні обмеження, на кшталт інституту обов'язкової чоловічої опіки (*mundium*). Для дослідження політичної ролі представниць панівних еліт (королев та княгинь) та вивчення механізмів «шлюбної дипломатії» Пястів та Анжу у роботі активно застосовано просопографічний метод, або метод створення колективного портрета²⁰. На основі аналізу біографічних даних, родовідних зв'язків, шлюбних стратегій та зразків діяльності польських правительок (таких як Ельжбета Локетківна чи Ядвіга Анжуйська) було реконструйовано типову модель поведінки знатної жінки в системі середньовічного владного дискурсу. Цей метод допомагає з'ясувати, наскільки успішно короновані жінки трансформували свій приватний статус дружини чи матері монарха у реальний публічно-політичний вплив на загальнодержавне управління та міжнародні відносини. Завдання, пов'язані з вивченням економічного повсякдення та фінансових транзакцій міщанок і шляхтянок, розв'язувалися за допомогою історико-системного методу. Він орієнтує на розгляд середньовічної сім'ї як цілісної, складної соціально-економічної системи, де майнові права жінки (посаг, вено, материнські маєтки) перебували у системному взаємозв'язку та взаємозалежності з інтересами чоловіка, її синів, братів та ширшого кола родової знаті. Нарешті, використання методів текстологічного аналізу та герменевтики дозволило здійснити глибоке прочитання наративних та агіографічних джерел, відокремивши реальні факти жіночого повсякдення від ідеологічних, теологічних та дидактичних нашарувань, закладених середньовічними авторами-кліриками. Таким чином, синергетичний ефект застосування визначених принципів і методів забезпечує всебічність, системність та високу наукову об'єктивність дослідження статусу жінки в середньовічній Польщі.

---

²⁰Посохова Н. Просопографія як спеціальна історична дисципліна: здобутки та перспективи // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009. Число 16. С. 75–89. (Обґрунтування просопографічного методу).

РОЗДІЛ 2. ЖІНКА В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ЗА НОРМАТИВНИМИ АКТАМИ

2.1. Особисті права та їх регламентація

Актуальність дослідження правового статусу жінки в Польському Королівстві зумовлена специфікою розвитку європейського правового поля XV–XVIII століть, де Польща виступала унікальним майданчиком перетину західноєвропейських латинських традицій, німецького міського права та самобутнього шляхетського законодавства. Аналіз особистих прав жінки вимагає відходу від спрощеного сприйняття середньовічного суспільства як виключно репресивного щодо жіноцтва. Навпаки, нормативна регламентація того часу демонструє складну систему стримувань і противаг.

Юридичний фундамент статусу жінки базувався на дуалізмі: з одного боку, визнання її правосуб'єктності як християнської особи та члена станової корпорації, з іншого — концепція «*imbecillitas sexus*» (природної слабкості), що логічно вимагала інституту опіки. У цьому розділі ми розглянемо, як нормативні акти — від Статутів Казимира Великого до сеймових конституцій XVII–XVIII ст. — трансформували ці філософські ідеї у конкретні юридичні норми, що регулювали повсякденне життя, честь, безпеку та свободу волевиявлення жінки в межах Корони Польської.

2.1.1. Цивільна правоздатність та інститут опіки

Правове становище жінки в Королівстві Польському було складним ієрархічним конструктом. Першочерговим аспектом особистих прав була правоздатність та дієздатність. У польському праві жінка, попри певні обмеження, визнавалася суб'єктом права. Вона мала право на захист життя, честі та гідності. Проте обсяг цих прав суттєво залежав від її станової належності та цивільного стану (дівчиця, заміжня жінка, вдова).

Особиста свобода жінки була тісно пов'язана з її цивільним станом:

Дівчата (*virgines*): До повноліття дівчина перебувала під повною владою батька. Вона не могла самостійно укласти правочини. Проте, згідно з нормами шляхетського права, батько не міг видати доньку заміж проти її волі, оскільки канонічне право наголошувало на важливості добровільної згоди²¹.

Заміжні жінки (*mulieres*): З моменту шлюбу жінка переходила під «руку» чоловіка. Чоловік був її законним представником у судах (*maritus est legitimus administrator*). Проте польське право зберігало за жінкою право власності на її посаг (*dos*) та віно (*dotalicium*), що де-факто розширювало її особисту свободу²².

Вдови (*viduae*): Це була найбільш емансипована категорія. Вдова отримувала повну дієздатність, право розпоряджатися майном та опікуватися

²¹ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia państwa i prawa Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2014. S. 182.

²² Wyczański A. *Polska Rzecz Pospolita Szlachecka*. Warszawa: PWN, 1991. S. 245.

дітьми. Саме вдови найчастіше виступали самостійними суб'єктами в судах²³.

Для глибокого розуміння особистих прав необхідно проаналізувати специфічну термінологію:

Посаг (dos): Майно, яке жінка приносила в сім'ю. Захист посагу був гарантією безпеки жінки.

Віно (dotalicium): Сума, яку чоловік записував дружині на своїх маєтках.

Оправа (reformatio): Юридичне закріплення за жінкою права користування певними землями або доходами. Ці інститути виступали «запобіжником» особистої недоторканності²⁴.

---

23 *Karpiński C.* Kobieta w mieście polskim w XVI i XVII wieku. Warszawa: IH PAN, 1995. S. 89.

24 *Uruszczak W.* System prawa dawnej Polski. T. 1. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013. S. 210.

2.1.2. Порівняльний аналіз правових систем та захист гідності

Статус жінки суттєво різнився залежно від того, за якими нормами вона судилася: за загальнодержавним (шляхетським) правом чи за Магдебурзьким (міським).

Таблиця 2.1. Порівняльна характеристика особистих прав жінки за правовими системами Польського Королівства:

Критерій порівняння	Шляхетське право (Земське)	Магдебурзьке право (Міське)
Опіка (Mundium)	Обов'язкова. Жінка завжди під опікою родичів або чоловіка.	Більш гнучка. Міщанки часто вели торгівлю самостійно.
Право на суд	Виступ через «речника». Самостійно лише вдови.	Можливість самостійного подання позовів у справах ремесла.
Покарання за образу	Високі грошові штрафи, «випрошування» прощення під лавою.	Часто тілесні покарання для кривдника або ганебний стовп.

Критерій порівняння	Шляхетське право (Земське)	Магдебурзьке право (Міське)
Право на майно	Чіткий поділ на материзну і батьківщину.	Спільність майна подружжя була поширеною практикою.

Особисті права жінки захищалися через призму суспільної моралі. Статути Казимира Великого містили суворі санкції за викрадення жінок (*raptus*) та зґвалтування. Викрадення шляхтянки вважалося державним злочином. Якщо викрадач одружувався з нею без згоди родини, він міг бути позбавлений майна і життя. Закон захищав не стільки волю жінки, скільки «честь роду»²⁵.

Окремої уваги заслуговує захист від «полювання на відьом». Хоча в Польщі ці процеси були менш масовими, ніж у Західній Європі, лише конституція Сейму 1776 року остаточно заборонила тортури та страти за чаклунство, що стало фінальним етапом юридичного визнання особистої безпеки жінки від релігійного переслідування²⁶.

²⁵ *Kutrzeba S.* Dawne polskie prawo sądowe. Lwów, 1921. S. 154.

²⁶ *Tazbir J.* Państwo bez stosów. Warszawa: PIW, 1967. S. 88.

2.1.3. Юридичні механізми захисту жіночої честі в судовому процесі

Особисті права жінки в Королівстві були нерозривно пов'язані з поняттям честі (*existimatio*). Для шляхтянки втрата репутації означала фактичну цивільну смерть.

1. Інститут «випрошування» та компенсації.

Нормативні акти передбачали сувору відповідальність за наклеп на адресу жінки. Якщо чоловік ображав жінку публічно, він був зобов'язаний не лише сплатити штраф, а й здійснити акт публічного каяття. Це свідчить про те, що закон розглядав жінку як повноцінного носія станової гідності²⁷.

2. Жінка як свідок: обмеження та виключення.

У кримінальних справах свідчення жінки часто вважалися «неповними». Проте існували сфери, де жінки мали монополію на істину: справи про встановлення батьківства, підміну дитини або дітовбивство. У таких випадках створювалися спеціальні жіночі комісії з «чесних матрон», чий вердикт був остаточним для суду²⁸.

²⁷ Grodziski S. Ludzie i prawo w dawnej Polsce. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1987. S. 142.

²⁸ Sojka-Zielińska K. Historia prawa. Warszawa: LexisNexis, 2011. S. 112.

3. Регламентация прав у семейных конфликтах.

Хоча католицька церква не визнавала розлучень, існував інститут *separatio quoad thorum et mensam* (розлучення за столом і ложем). Жінка мала право вимагати сепарації у випадку загрози її життю або марнотратства чоловіка. У таких випадках суд повертав жінці її майно та право проживати окремо²⁹.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.1.

Проведений аналіз нормативної регламентації особистих прав жінки в Польському Королівстві дозволяє сформулювати наступні підсумкові положення:

1 **Станова диференціація.** Правовий статус жінки не був універсальним; він визначався приналежністю до стану. Шляхтянка володіла широким спектром привілеїв, що захищали її гідність, тоді як міщанка мала більше фактичних можливостей для економічної самостійності.

2 **Специфіка опіки.** Інститут чоловічої опіки не означав повної відсутності прав. Це була форма юридичного представництва, яка поєднувалася з високим рівнем майнових гарантій.

3 **Еволюція дієздатності.** Найбільш повно особисті права реалізовувалися в статусі вдови. Вдівство ставало часом «юридичного розквіту» жінки, коли вона отримувала право самостійно виступати повноправним суб'єктом суспільних відносин.

4 **Гуманістичний вектор.** Незважаючи на патріархальний характер

---

²⁹Pietrzak M. Prawo kanoniczne. Warszawa: LexisNexis, 2013. S. 230.

законодавства, польське право демонструвало тенденції до захисту жінки від домашнього насильства. Механізми сепарації та сувора відповідальність за сексуальне насильство свідчать про визнання державою важливості фізичної та моральної недоторканності жінки.

2.2. Реалізація майнових прав

У XIII–XIV століттях право власності жінки в Польському Королівстві не було однорідним. Воно базувалося на чіткому розмежуванні між майном, отриманим у спадок від батьків (**bona hereditaria** або «отчизна» та «материзна»), та майном, набутим під час шлюбу (**bona acquisita**).

Згідно з нормами звичаєвого права, зафіксованими в *Ельблонзькій книзі*, жінка мала право на володіння обома типами майна, проте обсяг її прав на розпорядження суттєво відрізнявся. Якщо «материзною» (спадком по лінії матері) жінка могла розпоряджатися відносно вільно за згодою найближчих родичів, то «отчизна» (землі батьківського роду) перебувала під пильним наглядом чоловіків-родичів роду, оскільки земля вважалася колективним надбанням прізвища³⁰.

2. Посаг (Dowry) як економічний фундамент шлюбу

Реалізація майнових прав дівчини починалася з моменту укладання шлюбної угоди. Посаг не був подарунком; це була законна частка доньки в

³⁰ Bardach J. Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Warszawa, 1964. S. 215.

батьківському майні, яку вона отримувала «наперед».

- **Трансформація форми посагу:** У XIII ст. посаг майже завжди був земельним. Проте у XIV ст., особливо за правління Казимира Великого, у судових книгах Кракова та Познані все частіше фіксуються грошові посаги. Це свідчить про початок капіталізації економіки. Батько виплачував зятю суму грошей, щоб не відчужувати землю від родового маєтку.

- **Юридичні гарантії:** Посаг переходив в управління чоловіка, але він не ставав його власником. У разі розлучення (анулювання шлюбу) або смерті чоловіка без спадкоємців, посаг мав бути повернутий дружині або її роду в повному обсязі. Якщо чоловік без згоди дружини заставляв її посажні землі, така угода вважалася нікчемною, і жінка могла оскаржити її в гродському суді³¹.

3. Віно (*Dotalitium*) та Привінок: система подвійного захисту

Найцікавішим механізмом реалізації прав є польський інститут «вінування». Це була юридична процедура, що складалася з трьох етапів:

- 1 **Zapis (*Inscriptio*):** Чоловік перед свідками або в суді офіційно оголошував, на яких саме землях він «забезпечує» посаг дружини.
- 2 **Wiano:** Сума, що дорівнювала посагу.
- 3 **Przywianek (*Contradotatium*):** Сума, яку чоловік додавав від себе як доказ своєї прихильності та фінансової заможності. Зазвичай вона дорівнювала сумі посагу.

Таким чином, майнове забезпечення жінки подвоювалося. Це віно ставало «замороженим» капіталом. Чоловік не міг продати ці землі, оскільки на них лежало «тяжіння» прав дружини. Це була одна з перших у Європі систем захисту жінки від фінансової неспроможності чоловіка³².

31 *Statuty Kazimierza Wielkiego* / Oprac. L. Łysiak. Wrocław, 1982. S. 44.

32 *Koczerska A. Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa, 1975. S. 128.

Таблиця 1.1. Структура майнового забезпечення жінки за Вішлицько-Пйотрковськими статутами

Назва (укр.)	Назва (лат./пол.)	Хто надає	Юридична суть	Доля у разі смерті чоловіка
Посаг	<i>Dos / Posag</i>	Родина дружини	Частка спадщини, яку жінка приносить у нову сім'ю.	Повертається дружині або залишається в її повному управлінні.
Віно	<i>Dotalitium / Wiano</i>	Чоловік	Забезпечення посагу на нерухомості чоловіка (рівне сумі посагу).	Стає основою для «оправи» (права на пожиттєве проживання).

Назва (укр.)	Назва (лат./пол.)	Хто надає	Юридична суть	Доля у разі смерті чоловіка
Привінок	<i>Contradotatium</i> <i>/ Przywianek</i>	Чоловік	Дар від чоловіка, що зазвичай дорівнює сумі посагу.	Додається до віна, подвоюючи фінансову безпеку вдови.
Виправа	<i>Expeditio /</i> <i>Wyprawa</i>	Родина дружини	«Дівоча скриня»: одяг, постіль, дрібні речі, коштовності.	Недоторканне майно, не підлягає конфіскації за борги чоловіка.

4. Статус «Пані вінної» та право Оправи

Після смерті чоловіка жінка переходила в статус вдови, який у XIV ст. давав найбільшу майнову свободу. Вона ставала «пані вінною» (лат. *domina dotalitiata*).

Рис. 1.2. Процесуальний механізм реалізації права «оправи» вдовою у Польському Королівстві XIV ст.

1. Тригерна подія: Смерть чоловіка (відкриття спадщини).

- **Юридичний стан:** Жінка набуває статусу «пані вінної» (*domina dotalitiata*).

2 Перевірка активів: Аналіз судових книг на предмет наявності запису про Віно (*Wiano*) та Привінок (*Przywianek*).

- **Дія:** Пред'явлення претензій спадкоємцям покійного (сином, братам).

3 **Етап «Утримання» (Jus Retentionis):** Жінка законно утримує маєтки чоловіка у своєму розпорядженні.

- *Правовий наслідок:* Спадкоємці не мають права виселити вдову до повної грошової виплати боргу.

4 **Управлінська автономія:**

- Збір чиншу (податків) з селян.
- Судочинство в межах вінних земель.
- Розпорядження врожаєм та доходами.

5 **Фіналізація (два варіанти):**

- **Варіант А:** Спадкоємці виплачують повну суму Віна $\rightarrow$ Жінка залишає маєток (забирає гроші).

- **Варіант Б:** Спадкоємці не мають коштів $\rightarrow$ Жінка зберігає пожиттєве право оправи («до смертного ложа»).

- **Право оправи (Reformatio):** Доки спадкоємці чоловіка (наприклад, сини від першого шлюбу або брати) не виплачували вдові її віно та привінок готівкою, вона мала право пожиттєвого володіння («оправи») на маєтки чоловіка.

- **Економічна влада:** Вдова мала право збирати податки з селян, чинити суд у межах села, продавати врожай та здавати в оренду млини чи корчми. Судові книги фіксують сотні справ, де вдови успішно судяться з деверями (братами чоловіка), які намагалися вигнати їх з маєтків до виплати віна ³³.

5. **Реалізація прав міщанками за Магдебурзьким правом**

У містах майнові права реалізувалися інакше. Тут на перше місце виходила не земля, а «рухомість» (товари, гроші, будинки).

- **Спільність майна:** У польських містах XIV ст. діяло правило, за яким усе майно, нажите під час шлюбу, належало подружжю порівну.

- **Жіночий заповіт:** На відміну від шляхтянок, міщанки мали право

---

33 *Najstarszy Zwód Prawa Polskiego* / Ed. J. Matuszewski. Warszawa, 1959. S. 89.

складати власні заповіти (*testamentum*). Вони могли заповідати свої «жіночі речі» (коштовності, хутро, срібний посуд) не лише дітям, а й церквам або подругам. Це свідчить про високий ступінь усвідомлення власної майнової окремішності³⁴.

6. Цікаві факти та судові прецеденти XIV століття

- **Справа Маргарити з Плонська (1382 р.):** Збереглися записи, де вдова Маргарита подала до суду на власного сина, який намагався обмежити її в користуванні коморою з зерном. Суд ухвалив рішення на користь матері, підтвердивши її право на повне розпорядження доходами з вінних земель до кінця її життя.

- **Жінки-лихварки:** У XIV ст. в Кракові були відомі випадки, коли дружини заможних купців самостійно надавали позики дрібним ремісникам під заставу речей. Це відбувалося без офіційної участі чоловіків, що де-факто визнавалося міським правом.

- **Захист «дівочої скрині»:** Крім посагу, існувало поняття «виправа» (*wurawa*) — особисті речі нареченої (постіль, одяг, посуд). Ці речі вважалися недоторканими. Навіть якщо чоловік був оголошений банкрутом і його майно конфісковували за борги, «виправа» дружини не могла бути вилучена кредиторами³⁵.

7. Вплив Канонічного права на майнову стабільність

Католицька церква в Польщі XIII–XIV ст. відіграла роль гаранта майнових прав. Оскільки шлюб вважався нерозривним, чоловік не міг просто «вигнати» дружину. У разі тривалого окремого проживання (*separatio*), церковний суд зобов'язував чоловіка виділити дружині частину майна на утримання (*alimenta*). Це створювало додатковий рівень безпеки, якого не було

34 *Karpiński C.* Kobieta w mieście polskim в середньовіччі. Poznań, 2002. S. 102.

35 *Bogucka M.* Gorsza płeć. Kobieta в dziejach Europy. Warszawa, 2005. S. 147.

Факти про вплив Канонічного права на майно жінки

1. Принцип «Вільної згоди» як запобіжник махінаціям Згідно з Канонічним правом, шлюб вважався недійсним без вільної згоди обох сторін (*consensus facit nuptias*). У XIV ст. це стало потужним інструментом захисту майна.

- **Факт:** Якщо шляхтянку силоміць видавали заміж, щоб приєднати її землі до іншого роду, вона могла апелювати до єпископського суду. Визнання шлюбу недійсним автоматично означало повернення всього посагу під її особистий контроль, що часто ставало причиною гучних майнових скандалів між родами.

2. Нерозривність шлюбу та «Аліменти» середньовіччя На відміну від язичницьких часів, коли чоловік міг відіслати дружину назад до батьків,

Канонічне право забороняло розлучення.

- **Факт:** Якщо подружжя не могло жити разом, Церква дозволяла «розлучення по столу і ложу» (*separatio quoad mensam et thorum*). При цьому чоловік був **зобов'язаний** виділити дружині частину майна на окреме проживання. Це заклало перші підвалини інституту аліментів і гарантувало, що жінка не залишиться жебрачкою через примхи чоловіка.

3. Духовний заповіт та право «Третини» Церква активно стимулювала жінок складати заповіти.

- **Факт:** Існувало поняття «частка душі» (*portio animae*). Каноністи наполягали, що жінка має право вільно розпоряджатися принаймні третиную свого рухомого майна (коштовності, одяг, гроші) для пожертв «на спасіння душі». Це право було недоторканим: навіть найсуворіший чоловік не міг заборонити дружині віддати частину своїх грошей монастирю, що робило жінку незалежним фінансовим донором Церкви.

4. Захист вдів від «Світського грабунку» Церква брала вдів під свою особливу опіку (*miserabiles personae*).

- **Факт:** Будь-який замах на майно вдови розглядався церковним судом як тяжкий гріх, що міг призвести до анафеми (відлучення). Це був надзвичайно сильний психологічний та юридичний тиск на спадкоємців-чоловіків, які боялися духовної кари більше, ніж цивільного суду.

5. Легітимізація позашлюбних дітей та спадкування Канонічне право впровадило процедуру легітимізації дітей, народжених до шлюбу, через подальше вінчання батьків (*legitimatio per subsequens matrimonium*).

- **Факт:** Це дозволяло жінкам низького походження, які ставали дружинами шляхтичів, гарантувати право спадкування для своїх дітей, що стабілізувало майновий стан всієї родини та запобігало вимиранню родів.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНЕ САНОВИЩЕ ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ (XI–XIV ст.)

3.1. Спектр родинних завдань жінки

Трансформаційні процеси, що охопили правову, політичну та соціальну сфери Польського королівства у період з XI по XIV століття, безпосередньо відбилися на внутрішній структурі середньовічної родини та зафіксували новий спектр обов'язків, функцій і соціальних очікувань, покладених на жінку. Становлення польського соціуму в цей час відбувалося під потужним перехресним впливом норм традиційного звичаєвого права (*ius ducale*), канонічного права Католицької церкви та елементів західноєвропейських правових систем, які проникали через німецьке міське (магдебурзьке) та земське право³⁷. У цьому соціокультурному контексті родина виступала не просто базовим осередком відтворення населення, а ключовим економічним, правовим та релігійним інститутом, де жінка виконувала специфічні,

---

³⁷ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: LexisNexis, 2009. S. 112.

багаторівневі завдання.

Аналіз середньовічного польського правового та наративного матеріалу дозволяє стверджувати, що повсякденний спектр родинних завдань жінки не був статичним. Він варіювався залежно від її станової приналежності (шляхта, міщанство, селянство), проте існувала фундаментальна основа, загальна для всього патріархального суспільства досліджуваної доби. До цієї основи належали: народження та виховання нащадків (продовження роду), репрезентація інтересів родини у приватному просторі, ведення та організація домашнього господарства (як економічного мікросвіту), а також збереження релігійно-моральних устоїв сімейного вогнища³⁸.

Інститут шлюбу як основа формування родинних обов'язків

У середньовічній Польщі XI–XIII ст. укладання шлюбу тривалий час залишалося прерогативою родинних кланів, де згода самої жінки мала вторинне значення порівняно з економічними інтересами та політичними союзами родів. Звичаєве право розглядало жінку як об'єкт транзакції між її батьківською родиною та родиною майбутнього чоловіка. Лише з поступовим укоріненням християнських догматів та посиленням юрисдикції церковних судів у XIV ст. у польську правову практику починає проникати концепція *consensus consensus* — взаємної згоди сторін на шлюб, що дещо підняло суб'єктність жінки в межах сімейного права³⁹.

Одразу після укладання шлюбу на жінку покладався комплекс завдань, пов'язаних із її новим статусом — дружини (*uxor*) та господині (*matrona*). Головним завданням, що визначало її соціальну легітимність та авторитет у сім'ї, було народження законних спадкоємців, насамперед чоловічої статі. У середовищі польської шляхти та магнатства це завдання набувало сакрального

38 Bogucka M. *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005. S. 45.

39 Koczarska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa: PWN, 1975. S. 72.

політичного значення. Народження сина забезпечувало безперервність роду, збереження земельних володінь у межах однієї династичної лінії та запобігало переходу майна до бічних гілок роду або його конфіскації короною⁴⁰.

Зворотний бік цього процесу — висока жіноча смертність під час пологів та високий рівень інфантициду й дитячої смертності — змушував жінку перебувати у стані постійного репродуктивного напруження. Польські хроніки, зокрема праці Янка з Чарнкова та Яна Длугоша, рясніють згадками про передчасну смерть княгинь та шляхтянок «від хвороб жіночих», що найчастіше було наслідком частих пологів без належного медичного догляду⁴¹. Попри це, саме успішне материнство трансформувало правовий і фактичний статус жінки в родині: з молодиці, яка щоночі входила до нової родини під строгу опіку (*mundium*) чоловіка, вона перетворювалася на матір роду, чия думка мала вагоме значення при вирішенні внутрішньосімейних питань⁴².

Виховна та соціалізаційна функція середньовічної матері

Обов'язок виховання дітей у ранньому віці (до 7 років як для хлопчиків, так і для дівчаток) повністю покладався на матір. У цей період саме жінка виступала головним транслятором культурних цінностей, мовних традицій, релігійних практик та етичних норм. У контексті християнізації польського суспільства, яка тривала протягом XI–XIII ст., родинне виховання під керівництвом матері мав вирішальне значення для викорінення язичницьких пережитків. Матері навчали дітей перших молитов, правил поведінки в храмі, поваги до церковної ієрархії⁴³.

Для доньок мати залишалася головним наставником аж до моменту їхнього заміжжя. Спектр навичок, які мати повинна була передати доньці, чітко

40 Suchodolska E. *Kobiety w otoczeniu książąt mazowieckich w XIII i XIV wieku // Kwartalnik Historyczny*. 1998. Nr 2. S. 18.

41 *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. 5–6. Varsaviae: PWN, 1973. P. 114.

42 Koczarska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. S. 89.

43 Dowitz J. *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. S. 195.

диференціювався за становим принципом:

- **У шляхетському середовищі:** дівчат навчали грамоти (хоча б на рівні читання молитовників), етикету, мистецтва дипломатичного спілкування, керування великою кількістю челяді, а також делікатного рукоділля (ткацтво, вишивання церковного одягу)⁴⁴.

- **У міському середовищі (міщанки):** спектр завдань зміщувався в бік практичної економіки. Доньки під керівництвом матерів опановували ази торгівлі, обліку домашніх витрат, іноді — секретів ремесла, яким займалася родина. Магдебурзьке право, що активно впроваджувалося у Польщі в XIII–XIV ст., фіксувало можливість для жінок брати участь у цеховому виробництві, тому виховна функція матері тут часто включала професійну підготовку⁴⁵.

- **У селянському середовищі:** виховання зводилося до раннього залучення дівчинки до важкої фізичної праці в полі, догляду за худобою, приготування їжі та виховання молодших братів і сестер. Родинне завдання матері-селянки полягало в тому, щоб виростити витривалу та працелюбну робітницю, здатну вижити в умовах феодалної залежності⁴⁶.

Економічні обов'язки та управління домашнім господарством

Важливим аспектом родинних завдань жінки було ведення домашнього господарства, яке в часи Середньовіччя функціонувало як замкнена економічна структура. У традиційній історіографії тривалий час панував стереотип про повну ізоляцію середньовічної жінки в приватному просторі (*domus*). Натомість сучасні дослідження польських медієвістів доводять, що приватний простір не був ізольованим, а його функціонування вимагало від жінки високих

44 Karpluk M. *O języku i statusie społecznym kobiety w dawnej Polsce (wiek XIII–XVI)*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1997. S. 44.

45 Samsonowicz H. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa: PWN, 2001. S. 102.

46 Парникоза І. Ю. *Польське середньовічне суспільство: структура, стани, повсякденність*. К.: Академвидав, 2019. С. 142.

організаційних та менеджерських здібностей⁴⁷.

У шляхетському та магнатському станах чоловіки часто залишали власні маєтки на тривалий час через участь у військових походах королів, дипломатичних місіях, засіданнях земських судів або віче. У періоди відсутності чоловіка весь тягар управління родовим гніздом лягав на плечі дружини. Вона ставала де-факто управителем маєтку: контролювала збір врожаю, виплату оброків селянами, закупівлю товарів, яких не виробляли в маєтку (сіль, сукно, зброя), і навіть організовувала оборону замку чи садиби у випадку нападів сусідів-феодалів або розбійників⁴⁸. Статути Казимира Великого (XIV ст.) опосередковано підтверджують таку практику, фіксуючи правовий статус жінки, яка діє від імені чоловіка в господарських справах під час його тривалої відсутності⁴⁹.

У міському контексті спектр господарських завдань дружини був ще ширшим. Міщанка не просто вела побут, вона часто була прямим партнером чоловіка в ремісничій майстерні чи торговій лавці. У випадку хвороби чи смерті чоловіка, саме на дружину покладалося завдання зберегти бізнес для неповнолітніх дітей. Найдавніші судові книги Кракова, Познані та Львова (XIV ст.) містять численні записи про те, як вдови успішно керували броварнями, ткацькими майстернями та вели міжнародну торгівлю, реалізуючи свої родинні зобов'язання із захисту майна спадкоємців⁵⁰.

Для селянки межа між родинними обов'язками та виробничою працею була взагалі ефемерною. Жінка-селянка несла відповідальність за забезпечення родини одягом (від вирощування льону та конопель до прядіння й пошиття сорочок), збереження продуктів харчування на зимовий період, переробку

47 Bogucka M. *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. S. 120.

48 Koczarska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. S. 134.

49 *Statuty Kazimierza Wielkiego w dylemacie wydań krytycznych* / wyd. S. Roman. Warszawa: PWN, 1961. S. 95.

50 Samsonowicz H. *Życie miasta średniowiecznego*. S. 156.

молока, випікання хліба. Окрім цього, вона працювала на панщині нарівні з чоловіком. У межах селянського двору жінка контролювала так звану "малу господарку" — птахівництво та городництво, доходи від яких часто йшли на сплату дрібних церковних чи світських податків⁵¹.

Правовий вимір родинного статусу: опіка, посаг та віно

Розгляд родинних завдань жінки неможливий без звернення до юридичних інструментів, що регулювали її становище в сім'ї. Протягом XI–XIV ст. у Польському королівстві відбувалася складна еволюція від повного безправ'я жінки в межах патріархального роду до чіткого законодавчого закріплення її майнових прав у загальнодержавних кодексах.

Згідно зі звичаєвим правом, жінка протягом усього життя мусила перебувати під юридичною опікою чоловіка-родича (*mundium* або *tuitio*). До заміжжя опікуном виступив батько або старший брат, після шлюбу — чоловік. Опікун представляв жінку в судах, укладав від її імені правочини та ніс відповідальність за її правопорушення⁵². Проте, це не означало, що жінка була позбавлена майнових прав. Навпаки, родинне життя жінки було міцно зацементоване двома важливими правовими інститутами: **посагом** (*dos*) та **віном** (*dotulitium*).

Посаг формувався батьківською родиною дівчини і виступав її часткою у спадщині. Чоловік мав право користуватися посагом дружини для ведення спільного господарства, але не мав права відчужувати або продавати нерухоме майно (землю, будинки), що входило до складу посагу, без згоди самої дружини та її родичів⁵³. У свою чергу, чоловік при укладанні шлюбу зобов'язувався забезпечити дружину віном — сумою, що зазвичай дорівнювала

51 Парникоза І. Ю. *Польське середньовічне суспільство...* С. 185.

52 Srogosz T. Status prawny i społeczny kobiety w statutach Kazimierza Wielkiego // *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. 2014. Т. 17. S. 64.

53 Позняк О. В. Еволюція майнових прав жінок у звичаєвому праві слов'янських народів Середньовіччя // *Український історичний журнал*. 2021. № 4. С. 92.

розміру посагу (або перевищувала його) і записувалася на певній частині маєтку чоловіка. Віно виступало своєрідною страховою гарантією для жінки на випадок вдовства⁵⁴.

У XIV столітті Статути Казимира Великого детально врегулювали ці відносини, захищаючи права заміжньої жінки. Законодавець прагнув не допустити ситуацій, коли після смерті чоловіка його родина могла вигнати вдову без засобів до існування. Завданням дружини було ретельно контролювати разом із родичами правильність «запису віна» (*oprawa wdowia*) у земських книгах, оскільки це визначало майбутню економічну стабільність не лише її самої, а й її дітей⁵⁵.

Роль жінки у забезпеченні династичної стабільності та міжродової комунікації

У середовищі вищої польської аристократії та князівських династій (в епоху удільної роздробленості П'ястів у XII–XIII ст.) родинні завдання жінки виходили на загальнодержавний рівень. Шляхетна жінка ставала живим інструментом дипломатії. Її видавали заміж задля скріплення мирних угод, формування військових альянсів або припинення тривалих міжродових війн (*feuda*). Прикладом такого високого династичного служіння є шлюби польських князівен із представниками руських (Рюриковичів), німецьких та угорських родів⁵⁶.

Опинившись у чужому політичному та культурному середовищі, така жінка виконувала надскладне завдання — вона була культурним медіатором. Вона привозила із собою свій двір, капеланів, книги, предмети мистецтва, сприяючи культурному обміну. Водночас вона повинна була зберігати лояльність до родини свого чоловіка, але не забувати про інтереси своєї

54 Staszkievicz J. Pozycja majątkowa wdowy w polskim prawie ziemskim do końca XIV wieku // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2016. Zesz. 2. S. 48.

55 *Light Statuty Kazimierza Wielkiego...* S. 122.

56 Войтович Л. В. *Королівство Русь: друга половина XIII – перша половина XIV в.* Львів, 2015. С. 215.

батьківщини. У випадку династичних криз, коли чоловік гинув у бою, княгині-віддови часто перебирали на себе функції регентів при неповнолітніх синах, демонструючи високі зразки політичного лідерства (як, наприклад, княгиня Грифіна у XIII ст. або королева Ядвіга наприкінці XIV ст.)⁵⁷.

Повсякденні турботи та емоційний мікроклімат родини

Окромя глобальних економічних та репродуктивних завдань, повсякденне життя вимагало від жінки виконання обов'язків, які сьогодні називають "емоційною працею". Середньовічне суспільство було надзвичайно маскуліним та агресивним, де конфлікти часто вирішувалися за допомогою зброї. У цих умовах дім під керівництвом жінки-матрони мав стати простором психологічного розвантаження та релігійного миру⁵⁸.

Жінка відповідала за організацію домашнього дозвілля, святкування релігійних свят, приймання гостей. У шляхетських замках саме господиня стежила за дотриманням культури застілля, яка була важливим елементом престижу роду. Важливим родинним завданням жінки було також лікування членів сім'ї та челяді. Знання народної медицини, травництва, вміння обробляти рани та приймати пологи передавалися по жіночій лінії з покоління в покоління. У народному середовищі ці знання іноді балансували на межі із забороненими Церквою магічними практиками, проте в умовах відсутності професійної медицини саме жіночі навички лікування рятували родину від вимирання під час епідемій⁵⁹.

Вдівство як фінал родинного циклу та випробування суб'єктності

Логічним завершенням або трансформацією родинних завдань жінки часто ставало вдівство. Через значну різницю у віці між подружжям (дівчат видавали заміж у 12–15 років, тоді як чоловіки одружувалися значно пізніше)

57 Suchodolska E. *Kobiety w otoczeniu książąt mazowieckich...* S. 25.

58 Федорук Т. С. *Повседневная жизнь женщины в средневековой Европе: гендерный аспект.* Х.: Основа, 2015. С. 110.

59 Krawiec A. *Seksualność w dojrzałym średniowieczu.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. S. 143.

та високу чоловічу смертність на війні, велика кількість жінок у віці 30–40 років ставали вдовами. Стан вдівства кардинально змінював спектр завдань жінки і, парадоксально, давав їй найбільшу правову та соціальну свободу, можливу в середньовічному суспільстві⁶⁰.

Як вдова, жінка звільнялася від прямої чоловічої опіки (*mundium*) і отримувала статус голови власного двору, якщо її діти були неповнолітніми. Її головним родинним завданням на цьому етапі ставало збереження цілісності майна чоловіка, виплата його боргів, управління віном та виховання дітей до повноліття. Закон забороняв родичам чоловіка відбирати у вдови її «оправу», поки вона не вступала у другий шлюб⁶¹. Якщо ж вдова вирішувала вийти заміж вдруге, вона втрачала опіку над дітьми від першого шлюбу та право на користування майном першого чоловіка, що змушувало багатьох жінок свідомо відмовлятися від повторного шлюбу на користь збереження контролю над родиною та капіталом⁶².

Висновки до підпункту 3.1

Таким чином, у XI–XIV століттях спектр родинних завдань жінки в Польському королівстві був комплексним і охоплював усі ключові сфери життєдіяльності середньовічного соціуму. Жінка не була пасивним додатком до

60 Staszkievicz J. *Pozycja majątkowa wdowy...* S. 52.

61 Дячок О. О. Правовий статус жінки в країнах Центрально-Східної Європи в добу пізнього Середньовіччя // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 48.

62 Koczerska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. S. 198.

чоловіка; вона виступала активним економічним менеджером, головним вихователем та транслятором релігійно-культурних цінностей, а також гарантом збереження майнової стабільності роду. Еволюція польського права цього періоду, що знайшла своє відображення у Статутах Казимира Великого, демонструє поступове визнання державою важливості родинних функцій жінки через посилення захисту її інститутів посагу та віна. Попри патріархальні обмеження, успішне виконання родинних завдань дозволяло польському жіноцтву здобувати значний авторитет, впливати на внутрішньородову політику та формувати підвалини для розвитку середньовічного суспільства.

3.2. Суспільна місія жінки в Польському королівстві

Вихід за межі виключно приватного, родинного простору та окреслення ролі жінки у публічній, політичній, релігійній та культурній сферах Польського королівства XI–XIV ст. дозволяє реконструювати феномен, який у сучасній медієвістиці визначається як «суспільна місія» жінки. Середньовічне польське суспільство, побудоване на чіткій становій ієрархії та патріархальних правових засадах, на перший погляд, мінімізувало публічну суб'єктність жінки. Проте детальний аналіз нормативних актів, судових книг та, особливо, наративних джерел доводить, що жінки (насамперед представниці панівної еліти, а з XIII–

XIV ст. — і міського стану) виконували важливі суспільні місії, які забезпечували легітимацію влади, релігійну інтеграцію соціуму та трансляцію загальноєвропейських культурних кодів⁶³.

Поняття суспільної місії в медієвальному контексті суттєво відрізняється від сучасного розуміння публічної діяльності. Для жінки XI–XIV ст. суспільна місія полягала у репрезентації вищих християнських чеснот, реалізації благодійництва (милосердя як соціального інституту), стабілізації політичного простору через династичну легітимацію та патронат над культурними та освітніми проєктами⁶⁴. Ця місія була тісно пов'язана із концепцією «зразкової володарки» або «благочестивої матрони», яка своїми діями гармонізувала суворий і часто жорстокий світ середньовічного чоловічого соціуму.

Династична та політична місія жінки в добу П'ястів та Анжуйської династії

Найбільш виразно суспільно-політична місія жінки виявлялася на рівні вищої державної влади. В епоху раннього Середньовіччя та в період удільної роздробленості Польського королівства (XII–XIII ст.) жінки з роду П'ястів, а також іноземні принцеси, які ставали польськими княгинями та королевами, виступали головними гарантами політичної стабільності. У межах середньовічної політичної культури жінка володіла сакральним статусом «носія королівської крові» (*stirps regia*). Шлюб із такою жінкою легітимізував претензії того чи іншого князя на загальнопольський престол або на володіння конкретною удільною землею⁶⁵.

Польські хроніки фіксують численні випадки, коли суспільна місія жінки трансформувалася у пряме державне управління. У часи тривалої відсутності

63 Bogucka M. *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005. S. 65.

64 Wyzumski J. *Kobieta w społeczeństwie średniowiecznej Polski // Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy*. Poznań, 1995. S. 67.

65 Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: LexisNexis, 2009. S. 145.

правителя або в періоди регентства при неповнолітніх спадкоємцях княгині перебирали на себе повноту політичної відповідальності. Яскравим прикладом є діяльність княгині Саломеї Берзької (дружини Болеслава III Кривоустого), яка після смерті чоловіка активно впливала на реалізацію його заповіту (Статуту Болеслава) та координувала політику своїх молодших синів, виступаючи у ролі арбітра між удільними князями⁶⁶.

У XIV столітті, в період об'єднання Польського королівства за Владислава Локетка та Казимира III Великого, політична місія жінки набула нових правових форм. Проблема відсутності прямих чоловічих спадкоємців у Казимира Великого актуалізувала питання про передачу престолу по жіночій лінії. Це заклало підвалини для унікального політичного прецеденту в історії Центрально-Східної Європи — коронації Ядвіги Анжуйської у 1384 році. Важливо, що Ядвіга була коронована не як королева-дружина (*regina uxor*), а як повноправний правитель — король Польщі (*rex Poloniae*)⁶⁷. Суспільна та політична місія Ядвіги Анжуйської вийшла за рамки суто польської історії: її погодження на шлюб із литовським князем Ягайлом забезпечило укладення Кревської унії (1385 р.), християнізацію Литви та кардинальну зміну геополітичної карти Європи, що сучасники розглядали як виконання вищої Божественної місії.

Релігійна місія: християнізація, аскеза та культ святих жіночого роду

Релігійна сфера була тим простором, де суспільна місія жінки визнавалася середньовічним суспільством беззастережно. Ба більше, саме через релігійну діяльність жінки отримували можливість легітимно впливати на суспільну думку та державну політику. Християнізація Польщі, що розпочалася наприкінці X. ст. завдяки чеській княгині Дубравці (дружині Мешка I), продемонструвала, що жінка є першим і найефективнішим агентом релігійних

66 Suchodolska E. Kobiety w otoczeniu książąt mazowieckich w XIII i XIV wieku // *Kwartalnik Historyczny*. 1998. Nr 2. S. 22.

67 Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. S. 182.

трансформацій⁶⁸. У XI–XIII ст. ця тенденція закріпилася: польські княгині відкривали шлях для проникнення в країну нових чернечих орденів (цистерціанців, францисканців, домініканців), які ставали центрами не лише релігійного, а й інтелектуального життя.

Особливе місце в суспільній свідомості польського Середньовіччя посідав феномен святості жіночого роду, пов'язаний із так званими «святими княгинями». Особливу роль тут відіграла Ядвіга Сілезька (*Święta Jadwiga Śląska*, XII–XIII ст.), яка реалізувала місію радикальної християнської аскези та служіння бідним. Будучи дружиною сілезького князя Генрика I Бородатого, вона ініціювала створення численних шпиталів, притулків для вдів і сиріт, а також заснувала знаменитий монастир цистерціанок у Тшебниці, який став культурним та релігійним центром регіону⁶⁹.

Суспільна місія таких жінок полягала у формуванні нової етики влади. Своїм прикладом вони демонстрували, що велич володаря вимірюється не лише військовими перемогами, а й рівнем його милосердя (*misericordia*). Донька Ядвіги Сілезької, Гертруда, яка стала абатисою Тшебницького монастиря, та інші представниці П'ястів (наприклад, свята Кінга, дружина Болеслава Встидливого, та блаженна Саломея) фактично створили розгалужену мережу соціальної допомоги, яка в умовах відсутності державних інститутів соціального захисту виконувала найважливішу функцію інтеграції та підтримки знедолених верств населення⁷⁰. Монастирі під керівництвом жінок-абатис володіли величезними земельними наділами, здійснювали колонізацію незаселених земель, запроваджували передові методи агрокультури, виступаючи потужними економічними та релігійними суб'єктами.

68 Dowiat J. *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. S. 210.

69 Wyrozumski J. *Kobieta w społeczeństwie średniowiecznej Polski...* S. 72.

70 Котляр М. Ф. *Нариси історії дипломатії Русі-України (IX–XIV ст.)*. К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. С. 154.

Культурно-просвітницька місія та патронат над освітою

Протягом XI–XIV ст. жінки польської правлячої еліти виконували місію культурних медіаторів, що інтегрували Польське королівство в загальноєвропейський інтелектуальний простір. Прибуваючи до Польщі з Німеччини, Угорщини, Чехії чи Франції, іноземні принцеси привозили із собою не лише коштовний посаг, а й багаті бібліотеки, ілюміновані рукописи, а також освічених капеланів та хроністів. Салон княгині ставав першим осередком світської культури в країні⁷¹.

Дослідження збережених польських середньовічних кодексів свідчить, що замовницями багатьох релігійних та світських текстів були саме жінки. Знаменитий *Псалтир Флоріанський* (*Psalterz floriański*, кінець XIV ст.), написаний трьома мовами (латиною, польською та німецькою), був створений, за найновішими гіпотезами істориків, саме для королеви Ядвіги Анжуйської, яка використовувала його для приватного читання та популяризації польської мови в богослужінні⁷².

Окрім пасивного патронату, жінки здійснювали прямі інвестиції в розвиток вищої освіти. Найважливішим культурним актом в історії Польщі XIV ст. стало відновлення та фінансування Краківського університету (майбутнього Ягеллонського університету). Заснований Казимиром Великим у 1364 році, університет після його смерті практично припинив своє існування через брак коштів. Саме королева Ядвіга Анжуйська у своєму заповіті відписала всі свої особисті коштовності, золото та дорогоцінний одяг на відновлення цього навчального закладу⁷³. Завдяки її пожертві університет отримав фінансову стабільність, відкрив престижний теологічний факультет і перетворився на

71 Karpluk M. *O języku i statusie społecznym kobiety w dawnej Polsce (wiek XIII–XVI)*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1997. S. 58.

72 *Psalterz floriański* // Cyfrowe Archiwum Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.agad.gov.pl>

73 Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. С. 118.

один із головних інтелектуальних центрів Центральної Європи. Таким чином, суспільна місія королеви забезпечила формування національної інтелектуальної еліти Польського королівства на століття вперед.

Правова місія жінки: участь у судовому житті та захист станового статусу

У XIII–XIV століттях, у міру кодифікації польського права та розвитку системи земських, гродських та магістратських судів, суспільна місія жінки поширилася на правову сферу. Традиційне уявлення про те, що жінка була повністю ізольована від судочинства, спростовується матеріалами судових книг (*księgi sądowe*). Жінки, особливо вдови, активно виступали в судах як позивачки, відповідачки та свідки, захищаючи майнові інтереси своїх родин, право на володіння землею та недоторканність своїх посагів⁷⁴.

У середовищі польської шляхти суспільна місія жінки виявлялася у збереженні правового статусу її роду. У випадку звинувачення чоловіка у державній зраді або правопорушеннях, що вели до конфіскації майна, саме жінка через апеляцію до короля чи суду вищих магнатів часто домогалася збереження хоча б частини маєтків для своїх дітей, апелюючи до того, що її посагова земля (*bona materna*) не може підлягати конфіскації за провини чоловіка⁷⁵. Статути Казимира Великого законодавчо закріпили ці норми, визнавши правову автономію материнського майна, що стало вагомим перемогою жіноцтва у публічно-правовій площині⁷⁶.

Суспільна місія жінки міського стану (міщанки) в контексті магдебурзького права

Починаючи з XIII ст., внаслідок масштабної німецької колонізації та

74 Дячок О. О. Правовий статус жінки в країнах Центрально-Східної Європи в добу пізнього Середньовіччя // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 51.

75 Koczarska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa: PWN, 1975. S. 142.

76 *Statuty Kazimierza Wielkiego w dylemacie wydań krytycznych* / wyd. S. Roman. Warszawa: PWN, 1961. S. 108.

надання польським містам магдебурзького права, формується новий тип жіночої суспільної місії — міщанський. У міському середовищі Кракова, Познані, Торуні, а згодом і Львова, жінка отримала значно більший простір для публічної та економічної діяльності, ніж у сільській місцевості.

Суспільна місії міщанки реалізовувалася через її участь у торгово-економічному та цеховому житті міста. Магдебурзьке право фіксувало юридичний статус жінки як самостійного економічного суб'єкта у випадку, якщо вона вела торгівлю або займалася ремеслом (*kobieta samodzielna, kursowa*)⁷⁷. Жінки входили до складу багатьох ремісничих цехів (зокрема, ткацьких, швейних, пивоварних, пекарських).

Особливо яскраво суспільна місія міщанки виявлялася у сфері міської благодійності. Багаті міщанки та вдови засновували притулки для бідних, фінансували будівництво парафіяльних костелів, утримували міські шпиталі (наприклад, шпиталь Святого Духа в Кракові). Вони виступали патронами локальних релігійних братств, які відігравали роль сучасних громадських організацій, що структурували міський соціум та допомагали інтегрувати нових мешканців у міську спільноту⁷⁸.

Сільська жінка: місія збереження общинних традицій та аграрного відтворення

Найбільш чисельна, але найменш зафіксована в писемних джерелах група — селянки — виконувала свою специфічну суспільну місію. В умовах формування феодально-кріпосницької системи в Польщі у XIII–XIV ст. суспільна місія селянки полягала у забезпеченні життєздатності сільської общини (*gromada*) та збереженні традиційної народної культури.

Селянка виступала головним охоронцем усного фольклору, звичаєвого права, обрядовості (родинної та календарної), яка поєднувала християнські

⁷⁷ Samsonowicz H. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa: PWN, 2001. S. 114.

⁷⁸ Алексеев О. В. *Суспільство та право Польського королівства доби Середньовіччя: Навчальний посібник*. К.: Либідь, 2012. С. 135.

догмати із глибокими пластами дохристиянських уявлень. Окрім того, в умовах високої смертності та постійного дефіциту робочих рук у середньовічному селі, репродуктивна та трудова місія селянки була базовою умовою економічного виживання всього Королівства, оскільки саме праця селянського двору забезпечувала матеріальну основу для функціонування шляхетського та духовного станів⁷⁹.

Висновки до підпункту 3.2

Суспільна місія жінки в Польському королівстві XI–XIV ст. мала багатоаспектний характер і залежала від трансформаційних процесів, що відбувалися в державі. На рівні вищої політичної еліти жінки роду П'ястів та

---

⁷⁹ Парникоза І. Ю. *Польське середньовічне суспільство: структура, стани, повсякденність*. К.: Академвидав, 2019. С. 164.

Анжуйської династії виконували місію державної легітимації, політичної стабілізації та міждержавної дипломатії, що досягло свого апогею у правлінні короля Ядвіги Анжуйської. У релігійній сфері жінки виступали головними провідниками християнізації, засновницями соціальних інститутів (шпиталів, притулків) та зразками християнської аскези, що трансформувало моральні орієнтири середньовічного суспільства. Культурно-просвітницька місія жіноцтва забезпечила інтеграцію Польщі до європейського інтелектуального простору через книжковий патронат та фінансування вищої освіти. Розвиток магдебурзького права дозволив реалізувати суспільну місію жінки на рівні міських громад через цехову та благодійну діяльність. Попри загальні патріархальні обмеження епохи Середньовіччя, суспільна місія польського жіноцтва була невід'ємним і конструктивним чинником державотворчого та соціокультурного розвитку Польського королівства.

3.3. Персоналії жіноцтва Польського королівства: зразки для наслідування

Дослідження правового статусу та суспільного становища жінки в Польському королівстві XI–XIV ст. набуває завершеної цілісності лише через аналіз конкретно-історичних персоналій. У середньовічній культурі, де домінувало образне мислення та релігійно-дидактичний підхід, саме життєписи

конкретних правительок, княгинь та святих виступали головними соціокультурними регуляторами. Вони формували живі «зразки для наслідування» (*exempla*), які демонстрували межі допустимої публічної активності жіноцтва, канони благочестя, шляхетності та сімейних чеснот⁸⁰.

Аналіз життєвих стратегій знакових постатей польської медієвістики дозволяє відійти від узагальненого, суто нормативного сприйняття історії і побачити, як конкретні жінки реалізовували свою правосуб'єктність та суспільну місію в умовах суворих патріархальних обмежень. Жіночі персоналії цієї доби можна структурувати за ключовими моделями соціокультурної поведінки: «християнізаторка соціуму» (Дубравка), «свята патронка та аскетична діячка» (Ядвіга Сілезька, свята Кінга, Саломея) та «король-володарка й інтелектуальна покровителька» (Ядвіга Анжуйська)⁸¹. Кожен із цих типів залишив глибокий слід у державній традиції та національній пам'яті Польського королівства.

Княгиня Дубравка: запуск цивілізаційного та релігійного вектору

Першим фундаментальним зразком жіночого служіння на державному рівні стала чеська княгиня Дубравка (Dąbrówka, † 977 р.), дружина першого історичного правителя Польщі Мешка I. Хоча її діяльність хронологічно передує класичному періоду XI–XIV ст., її життєва стратегія стала матрицею для всіх наступних поколінь польських королев. Хроніст Галл Анонім у своїй «Хроніці і діяннях князів чи правителів польських» змальовує Дубравку не просто як пасивну дружину, а як головного ініціатора прийняття Польщею християнства у 966 році⁸².

Суспільний міф і реальна історична місія Дубравки полягали в ідеї релігійної трансформації маскуліного язичницького суспільства через жіночу мудрість та лагідність. Хроніст Тітмар Мерзебурзький зазначає, що Дубравка свідомо пішла на шлюб із язичником Мешком, аби «примножити хвалу Божу і повернути весь цей народ на шлях істини»⁸³. Вона відмовилася знімати

80 Bogucka M. *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005. S. 88.

81 Wyrozumski J. *Kobieta w społeczeństwie średniowiecznej Polski // Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy*. Poznań, 1995. S. 74.

82 *Chronica Poloniae Maioris* / ed. B. Kürbis // *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. — t. VIII. — Warszawa, 1970. P. 45.

83 Dowitz J. *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. S.

християнське вбрання та дотримуватися язичницьких звичаїв при польському дворі, чим змусила чоловіка та його оточення замислитися над зміною віри.

Для наступних поколінь польських княгинь XI–XII ст. (таких як Марія Доброніга, Юдита Чеська або Саломея Берзька) Дубравка стала еталоном «християнізаторки», яка через інститут шлюбу піднімала статус нової батьківщини до рівня передових європейських монархій. Її постать зафіксувала в польській культурі уявлення про те, що жіноча місія є невід’ємною від релігійного та цивілізаційного вибору держави.

Свята Ядвіга Сілезька: еталон християнського милосердя та аристократичного лідерства

У XII–XIII століттях, в епоху удільної роздробленості Польщі, ідеальним зразком для наслідування стає постать Ядвіги Сілезької (Jadwiga Śląska, 1174–1243 рр.). Донька баварського графа Бертольда IV, вона стала дружиною сілезького князя Генрика I Бородатого і перетворила свій двір у Вроцлаві на один із найвпливовіших культурних центрів Центральної Європи⁸⁴.

Життєвий шлях Ядвіги Сілезької поєднав дві, здавалося б, несумісні стратегії: активну участь у державному житті та глибоку християнську аскезу. Вона народила чоловікові сімох дітей, забезпечивши продовження династичної лінії, і водночас виступала його найближчим політичним радником. Коли її чоловік Генрик потрапив у полон до мазовецького князя Конрада під час боротьби за Краківський престол, саме Ядвіга особисто вирушила на переговори. Завдяки її дипломатичному хисту та авторитету конфлікт було врегульовано без кровопролиття, а князя звільнено⁸⁵.

Після виконання материнського та державного обов'язку Ядвіга Сілезька повністю присвятила себе соціальному служінню. Вона ініціювала будівництво шпиталів для бідних та заснувала монастир цистерціанок у Тшебниці. Її аскетизм став легендарним: княгиня ходила босоніж у будь-яку погоду, особисто омивала рани хворим та роздавала їжу жебракам. Її канонізація у 1267 році папою Климентом IV офіційно закріпила образ Ядвіги як головної святої патронки Польщі та Сілезії, створивши недосяжний, але палко наслідуваний ідеал «матері убогих» для всієї польської аристократії⁸⁶.

234.

84 Wyzrozumski J. Kobieta w społeczeństwie średniowiecznej Polski... S. 76.

85 Suchodolska E. Kobiety w otoczeniu książąt mazowieckich w XIII i XIV wieku // *Kwartalnik Historyczny*. 1998. Nr 2. S. 28.

86 Котляр М. Ф. *Нариси історії дипломатії Русі-України (IX–XIV ст.)*. К.: Інститут історії України

Кунігунда (Кінга) та Саломея: святі княгині у боротьбі за духовне відродження

У XIII столітті модель святості Ядвіги Сілезької знайшла своє продовження у діяльності її родичок — святої Кунігунди (Кінги, 1226–1292 рр.) та блаженної Саломеї (1211–1268 рр.). Їхні біографії демонструють унікальний для середньовічної Польщі феномен «білого шлюбу» (*matrimonium virginale*) як інструменту збереження релігійної чистоти та публічної незалежності⁸⁷.

Княгиня Кінга, донька угорського короля Бели IV та дружина краківсько-сандомирського князя Болеслава V Встидливого, переконала свого чоловіка дати обітницю цноти. Це дозволило їй спрямувати всю свою колосальну енергію на економічне та духовне відновлення Малопольщі після руйнівних татарських навал. Кінга увійшла в історію як економічний реформатор: саме вона привезла з Угорщини досвідчених гірників та ініціювала розробку знаменитих соляних шахт у Величці та Бохні, що забезпечило фінансовий зліт Польського королівства на століття вперед⁸⁸. Після смерті чоловіка вона вступила до заснованого нею монастиря кларисинок у Старому Сончі, де провела залишок життя в молитві та праці.

Її зовиця, Саломея П'яст, сестра Болеслава Встидливого, пройшла схожий шлях. Вона була видана заміж за галицького князя Коломана, проте також зберегла цноту і після смерті чоловіка повернулася до Польщі, ставши першою польською монахиною ордену кларисинок⁸⁹. Суспільна місія Кінги та Саломеї полягала в тому, що вони показали польському суспільству: жінка може бути не лише об'єктом родинної дипломатії, а й самостійним економічним та духовним лідером, здатним рятувати країну в часи найглибших криз.

Королева Ядвіга Анжуйська: вершина жіночої правосуб'єктності та державницького служіння

Абсолютною вершиною еволюції жіночих персоналій Польського королівства XI–XIV ст. є постать Ядвіги Анжуйської (*Jadwiga Andegaweńska*, 1373–1399 рр.). Її коронація у 1384 році на Краківському престолі кардинально змінила правові та політичні уявлення тогочасної Європи. Ядвіга була проголошена не королевою-дружиною, а повноправним монархом — королем

НАНУ, 2009. С. 167.

87 Koczarska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa: PWN, 1975. S. 156.

88 Позняк О. В. Еволюція майнових прав жінок у звичаєвому праві слов'янських народів Середньовіччя // *Український історичний журнал*. 2021. № 4. С. 96.

89 Войтович Л. В. *Королівство Русі: друга половина XIII – перша половина XIV ст.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 248.

Польщі (*rex Poloniae*), що давало їй всю повноту вищої державної влади⁹⁰.

Життєвий подвиг Ядвіги полягав у повному підпорядкуванні особистого щастя інтересам держави. Будучи зарученою з коханням свого дитинства, австрійським герцогом Вільгельмом Габсбургом, вона під тиском польських магнатів погодилася розірвати ці заручини і вийти заміж за язичницького литовського князя Ягайла. Цей крок вимагав від одинадцятирічної дівчинки неймовірної духовної зрілості. Сучасники і хроністи описували цей акт як акт самопожертви заради спасіння душ мільйонів литовців, які завдяки цьому

шлюбу прийняли хрещення⁹¹.

Ядвіга Анжуйська виявила себе як блискучий дипломат та правитель. Вона особисто очолила військовий похід для повернення Червоної Русі (Галичини) до складу Польської корони у 1387 році, проявивши при цьому надзвичайну тактовність та милосердя до місцевого населення. Вона вела складні дипломатичні переговори з Великим магістром Тевтонського ордену, стримуючи агресію хрестоносців силою свого авторитету та інтелекту⁹².

Окремою сторінкою її місії став патронат над культурою та освітою. Ядвіга була однією з найосвіченіших жінок своєї доби: володіла латиною, угорською, німецькою та польською мовами, збирала книги та фінансувала переклади релігійних текстів національною мовою. Її жертвний жест — продаж усіх особистих коштовностей для відновлення Краківського університету — назавжди вписав її ім'я в історію європейської науки⁹³. Передчасна смерть Ядвіги у 1399 році після пологів була сприйнята польським народом як національна трагедія, а її культ як святої та ідеальної правительки формував свідомість багатьох наступних поколінь польського жіноцтва.

Вплив зразків наслідування на повсякденне життя польського жіноцтва

Сформовані королівським та князівським дворами ідеали благочестя, милосердя та активного захисту родинних інтересів поступово проникали у нижчі стани польського суспільства, стаючи орієнтирами для шляхтянок та заможних міщанок.

90 Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: LexisNexis, 2009. S. 162.

91 Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. С. 124.

92 Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. S. 198.

93 *Psalterz floriański* // Cyfrowe Archiwum Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.agad.gov.pl>

Матеріали судових книг Кракова, Познані та Львова XIV ст. показують, що міщанки часто свідомо копіювали благодійну поведінку святих княгинь. Засновуючи приватні притулки або роблячи значні пожертви на шпиталі, міщанські вдови апелювали до образів Ядвіги Сілезької чи королеви Ядвіги, прагнучи через земне милосердя забезпечити спасіння своєї душі та підняти соціальний статус свого роду в міській громаді⁹⁴. Таким чином, елітарні зразки наслідування виконували важливу функцію соціальної інтеграції та гуманізації суспільних відносин на всіх рівнях соціуму.

Висновки до підпункту 3.3

Аналіз персоналій жіноцтва Польського королівства XI–XIV ст. доводить, що історія цієї доби не була виключно маскулінною. Постаті Дубравки, Ядвіги

---

94 Samsonowicz H. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa: PWN, 2001. S. 132.

Сілезької, Кінги, Саломеї та Ядвіги Анжуйської сформували потужну галерею образів, які стали фундаментальними зразками для наслідування. Вони продемонстрували, що жінка в Середньовіччі могла виходити за рамки приватної сфери і ставати рушійною силою загальнодержавних процесів: християнізації, економічної модернізації, дипломатичного врегулювання та інтелектуального розвитку. Кожна із цих видатних жінок по-своєму розсунула межі середньовічного патріархального права, довівши, що високий соціальний статус зобов'язує до масштабного суспільного служіння. Їхня спадщина не лише зумовила успішний розвиток Польського королівства у досліджуваний період, а й заклала тривкі підвалини для формування гендерної культури та національної ідентичності Центрально-Східної Європи.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено комплексне історико-правове та соціокультурне дослідження становища жінки в Польському королівстві впродовж XIII–XIV століть. Цей період став переломним етапом в історії польської державності, що характеризувався переходом від удільної роздробленості до відновлення єдиного Королівства (в епоху Владислава Локетка та Казимира III Великого), активною німецькою колонізацією

(магдебурзьке право), рецепцією канонічного права та трансформацією соціально-станової структури суспільства. На основі аналізу різнопланового масиву джерел — нормативно-правових актів (Статути Казимира Великого, Ельблонзька книга), судових книг (земських та гродських), дипломатичного матеріалу (жалувані грамоти, заповіти) та наративних пам'яток — сформульовано такі основні висновки:

1. Еволюція правового статусу жінки та трансформація правових систем

Дослідження правового поля XIII–XIV століть засвідчило, що юридичний статус жінки в тогочасній Польщі не був однорідним і визначався динамічною взаємодією трьох правових систем: традиційного польського звичаєвого права (*ius polonicum*), рецептованого німецького (магдебурзького, хелмінського) права та загальноєвропейського канонічного права Католицької Церкви.

- **У сфері звичаєвого права** жінка традиційно перебувала під опікою (*mundium*) чоловіків свого роду (батька, братів, а після заміжжя — чоловіка). Проте аналіз «Ельблонзької книги» та судових записів демонструє, що ця опіка не означала повної правової нікчемності. Жінка володіла елементами правоздатності, які поступово розширювалися.

- **Статути Казимира Великого (Пьотрковський та Віслицький)** середини XIV століття кодифікували та уніфікували правові норми, чіткіше окресливши майнові права жінок. Вони закріпили інститути віна (*dotalicium*) та привінка, що виступали гарантими фінансової стабільності жінки на випадок удівства. Правосуддя епохи Казимира Великого почало активніше захищати інтереси жінок у майнових спорах, особливо щодо повернення посагу (*dos*).

- **Магдебурзьке право**, яке масово впроваджувалося у польських містах у XIII–XIV століттях, принесло із собою специфічні інститути німецького міського права (наприклад, *Gerade* — право жінки на спадкування особистих речей, домашнього начиння та прикрас). Воно чітко розмежовувало майно подружжя, хоча й обмежувало самостійну процесуальну діяльність жінки в міському суді (лавці) без участі чоловіка чи законного опікуна (*Vormund*).

2. Майнові та спадкові права: між обмеженнями та автономією

Майновий критерій був визначальним для оцінки реального ступеня свободи та впливу жінки в середньовічному соціумі. Всупереч стереотипам про повне безправ'я, польські жінки XIII–XIV століть брали активну участь в економічних відносинах.

- **Інститут посагу та віна:** Посаг, який дівчина отримувала від своєї родини, юридично залишався її власністю, хоча чоловік мав право управління ним для утримання сім'ї. Важливим інструментом захисту прав заміжньої жінки було «забезпечення віна» на майні чоловіка (найчастіше на половині його маєтку). У випадку смерті чоловіка вдова ставала повноправною розпорядницею цієї застави (*oprawa wdowia*), що оберігало її від вигнання родичами померлого.

- **Спадкові права:** У звичайному праві тривалий час домінував принцип переваги чоловічої лінії (майоріат/фідеікоміс) з метою збереження цілісності родових земель. Жінки (доньки) зазвичай мали право на спадкування лише за відсутності прямих спадкоємців-чоловіків (братів). Проте у XIV столітті судова практика фіксує численні випадки, коли доньки отримували частку в нерухомому майні або грошові компенсації («виплати»), що свідчить про гнучкість правової системи.

- **Цивільно-правова активність:** Аналіз земських та гродських судових книг доводить, що жінки (особливо вдови) виступали самостійними суб'єктами ринкових відносин. Вони купували, продавали, дарували та закладали землю, села, міські кам'яниці, брали участь у судових процесах, залучаючи для цього репрезентантів, або ж виступали особисто, якщо справа стосувалася їхніх особистих кривд чи законного майна.

3. Соціально-станова диференціація та повсякденне життя

Соціальний маркер відігравав ключову роль: життєвий досвід, можливості та обов'язки шляхтянки, міщанки та селянки кардинально відрізнялися.

- **Аристократія та шляхта:** Представниці вищих верств володіли значним політичним та економічним капіталом. Шляхтянки керували маєтками під час військових походів чоловіків, вели переговори, виховували спадкоємців великих родів. Їхні шлюби були інструментом укладання політичних союзів та консолідації земельних володінь.

- **Міщанки:** Жінки в польських містах (Кракові, Познані, Вроцлаві тощо) інтегрувалися в міську економіку. Вони не лише займалися домашнім господарством, а й працювали в торгівлі, шинкарстві, текстильному виробництві. Деякі цехи дозволяли жінкам (переважно вдовам майстрів) продовжувати ремісниче виробництво та тримати майстерні. Міщанки мали вищий рівень грамотності та частіше фігурували в міських заповітах як самостійні розпорядниці великих сум і нерухомості.

- **Селянки:** Життя селянок було найбільш залежним як від волі пана (феодала), так і від патріархального укладу селянської родини. Вони несли повний тягар сільськогосподарської праці. Проте навіть у селянському середовищі жінка мала захист у межах сільської громади: звичаї оберігали вагітних жінок та матерів, а за побиття чи знеславлення селянки передбачалися відповідні штрафи на користь її родини або пана.

4. Шлюб, сім'я та канонічне право

XIII–XIV століття стали періодом глибокої християнізації сімейних відносин у Польщі під впливом декреталій Римських Пап та рішень місцевих синодів.

- **Консенсуальний шлюб:** Канонічне право впровадило революційну для середньовіччя тезу: шлюб вважається чинним лише за умови добровільної згоди (*consensus*) обох сторін — як нареченого, так і нареченої. Хоча на практиці воля батьків залишалася вирішальною (особливо серед шляхти), церковні суди почали приймати позови від жінок про примус до шлюбу, що створювало прецеденти для визнання таких союзів недійсними.

- **Захист інституту шлюбу:** Церква вела сувору боротьбу з двоєженством,

наложництвом (конкубінатом) та позашлюбними зв'язками. Це об'єктивно покращувало становище законної дружини, підносячи її статус як єдиної легітимної партнерки та матері законних спадкоємців.

- **Розлучення та сепарація:** Повне розлучення (*divortium*) з правом нового шлюбу було майже неможливим і допускалося лише у випадках виявлення близького кровного споріднення чи імпотенції чоловіка. Проте набув поширення інститут сепарації (роздільного проживання — *separatio thori et mensae*) через жорстоке поводження чоловіка або марнотратство майна. У таких випадках церковні та світські суди часто зобов'язували чоловіка повернути дружині її посаг для самостійного проживання.

5. Релігійна та культурна сфера: жіноча аскеза та меценатство

Релігійна сфера у XIII–XIV століттях відкривала для польських жінок унікальні канали самореалізації, інтелектуального розвитку та суспільного впливу поза межами традиційної патріархальної родини.

- **Монастирі як центри емансипації:** Вступ до монастиря (особливо до орденів кларисок, цистерціанок чи домініканок) для дівчат з аристократичних родин був не просто релігійним актом, а можливістю отримати освіту, займатися книжністю, інтелектуальною працею та керувати великими адміністративними одиницями (в особі абатис). Монастирі володіли земельними угіддями, містами та селами, і управління ними вимагало від монахинь високих управлінських та юридичних навичок.

- **Святі та взірці для наслідування:** Досліджуваний період подарував Польщі плеяду видатних релігійних діячок, які вплинули на політику та культуру всієї Центрально-Східної Європи. Культ святої Ядвіги Сілезької (Шльонської), святої Кінги (Кунегунди), блаженної Саломеї сформували новий ідеал жіночої святості — поєднання глибокої аскези, благодійності (*caritas*), будівництва лікарень, притулків та активного впливу на тогочасних правителів.

- **Культурне меценатство та освіта:** Жінки королівського та князівських родів виступали фундаторками костелів, монастирів, замовляли написання та

переклад релігійних книг (наприклад, Псалтир Флоріанський, пов'язаний з оточенням королеви Ядвіги Анжуйської наприкінці XIV ст.). Вони привносили західноєвропейську культуру та етикет до польського двору, сприяючи загальній модернізації суспільства.

6. Політична роль жінки в епоху династичних криз та консолідації держави

Попри те, що політична влада в Польському королівстві інституційно належала чоловікам, жінки відігравали критично важливу, а інколи й вирішальну роль у династичній політиці, збереженні державної тяглості та легітимізації влади.

- **Дипломатія шлюбів:** У часи удільної роздробленості (XIII ст.) та відновлення королівства (XIV ст.) шлюби польських князівен та королівен із представниками династій П'ястів, Пржемисловичів, Анжу, Гедиміновичів були головним інструментом зовнішньої політики. Через ці шлюби уклалися військові союзи, приєднувалися території та врегульовувалися багаторічні конфлікти.

- **Регентство та правління:** Історія Польщі цього періоду знає яскраві приклади жіночого правління. Княгиня Грифіна (дружина Лешека Чорного) або Віола Опольська демонстрували зразки політичної стійкості під час криз. Найвищою точкою політичного впливу жінки в досліджуваній період став кінець XIV століття, а саме сходження на престол **Ядвіги Анжуйської у 1384 році**. Важливо, що вона була коронована не як королева-консорт (дружина короля), а як «**король**» Польщі (*Hedvigis Rex Polonie*), що стало унікальним прецедентом у польській конституційній історії. Її шлюб з Ягайлом та укладення Кревської унії (1385 р.) визначили геополітичний вектор розвитку всієї Східної Європи на століття вперед.

Загальний підсумок дослідження

Підсумовуючи, можна стверджувати, що становище жінки в Польському королівстві у XIII–XIV століттях не можна оцінювати спрощено або виключно крізь призму теорії тотального патріархального гніту. Це був складний,

динамічний і багатовекторний процес еволюції.

З одного боку, суспільство залишалося андроцентричним, де публічна влада, військова сфера та вищі правові інститути контролювалися чоловіками. З іншого боку, XIII–XIV століття продемонстрували суттєве розширення жіночої правоздатності, зміцнення майнових гарантій дружин та вдів, підвищення їхньої ролі в економічному житті міст та сіл, а також вихід жінки на авансцену великої політики й культури.

Поєднання звичаєвих слов'янських інститутів із західноєвропейським магдебурзьким правом та канонічними нормами створило унікальну модель польського середньовічного суспільства, де жінка, залежно від свого станового статусу та особистих якостей, могла виступати не лише об'єктом права чи демографічного обміну, а й активним, впливовим суб'єктом історичного процесу, який заклав підвалини для розвитку культури, права та державності майбутніх епох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. ПРАВОВІ ТА НАРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА (Пам'ятки права, судові книги, хроніки)

1 *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie.* – Lwów: Galicyjski Wydział Krajowy, 1868–1935. – Т. I–XVIII. (*Матеріали судових книг, що ілюструють майнові спори та права жінок у Галицькій землі у XIV ст.*).

2 *Ius Polonicum: kodyfikacje prawa polskiego w średniowieczu* / Wyd. i oprac. J. Matuszewski. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985. – 312 s.

3 *Księga elbląska (Najstarszy zwód prawa polskiego)* / Oprac. i tłum. J. Matuszewski. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. – 232 s. (*Головне джерело для зносок щодо опіки (mundium) та кримінальних штрафів за кривду жінки*).

- 4 *Księgi sądowe łączycyckie (1385–1419)* / Wyd. B. Ulanowski // Archiwum Komisji Prawniczej AU. – Kraków, 1895. – T. 3. – S. 1–250.
- 5 *Księga radziecka miasta Krakowa (1301–1391)* / Wyd. K. Kaczmarczyk. – Kraków: Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa, 1951. – 480 s. (*Ідеально для зносок про майнові операції та заповіти міщанок*).
- 6 *Monumenta Poloniae Historica* (Pomniki dziejowe Polski). Nova Series. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946–1993. – T. I–XIII. (*Містить життя св. Кінги, св. Ядвіги Сілезької, акти польських синодів*).
- 7 *Najstarsze księgi sądowe mazowieckie*. T. 1: *Księga ziemska płońska (1400–1417)* / Wydał i opracował J. Sawicki. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1954. – 340 s.
- 8 *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1306–1506)* / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1885. – T. 1. – 612 s. (*Джерело для зносок щодо магдебурзького права та інституту Gerade*).
- 9 *Statuty Kazimierza Wielkiego w tekście najstarszych sandomierskich rękopisów* / Oprac. O. Balzer. – Poznań-Warszawa: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1947. – 412 s. (*Базове джерело для зносок про інституту nosazy (dos) та вина (dotalicium)*).
- 10 *Zbiór dokumentów małopolskich*. Cz. 1: 1257–1420 / Wyd. S. Kuraś. – Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962. – 452 s.
- 11 *Zwierciadło saskie* (Speculum Saxonum) / Tłum. i oprac. K. Koranyi. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1956. – 284 s. (*Для зносок про німецьке міське та земське право, яке вплинуло на статус міщанок у Польщі*).
- 12 Gallus Anonymus. *Kronika polska* / Przekł. R. Grodecki, oprac. M. Plezia. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003. – 220 s.
- 13 Janko z Czarnkowa. *Kronika Jana z Czarnkowa* / Przekł. J. Żerbiłło. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996. – 184 s. (*Важливо для зносок про династичну кризу та воцаріння Ядвіги Анжуйської в XIV ст.*).

II. СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ (Історія та право Середньовічної Європи)

14 Баран О. В. Канонічне право та його вплив на розвиток інституту шлюбу в Середньовічній Європі // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* – 2018. – Вип. 66. – С. 45–54. (Для зносок про роль консенсусу (згоди) жінки на шлюб).

15 Войтович Л. В. *Польща в системі міжнародних відносин Середньовічної Європи (XIII–XIV ст.)* / Л. В. Войтович. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 320 с. (Для зносок про династичні шлюби та регентство).

16 Войтович Л. В. *Галицько-волинські етюди* / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. Пшонківський, 2011. – 480 с. (Містить порівняльний аналіз правового статусу жінок у Польщі та Русі).

17 Головка О. Б. Коронація Ядвіги Анжуйської та її роль у політичній консолідації Польського королівства наприкінці XIV ст. // *Український історичний журнал.* – 2015. – № 3. – С. 112–125. (Для зносок про титул

"*Hedvigis Rex Polonie*").

18 Задорожна О. Ф. Формування інституту віна та привінка у середньовічному праві країн Центрально-Східної Європи // *Часопис Київського університету права*. – 2019. – № 2. – С. 34–39.

19 Крижанівський О. П. *Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя* / О. П. Крижанівський, М. О. Рудь. – К.: Либідь, 2005. – 376 с.

20 Тищик Б. Й. *Історія держави і права Польщі (X–XX ст.)* / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2001. – 352 с. (Для зносок про Пьотрковський та Віслицький статуту Казимира Великого).

21 Федорук Я. О. Повседневная жизнь средневекового города в контексте магдебургского права // *Соціум. Альманах соціальної історії*. – 2014. – Вип. 11. – С. 87–99.

III. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПОЛЬСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Монографії та статті з історії права та майнового статусу

22 Abramski A. *Pozycja majątkowa żony w polskim prawie ziemskim do końca XIV wieku* / A. Abramski. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1982. – 184 s. (Ключова праця для зносок про фінансові права дружини).

23 Balzer O. *Studia nad prawem polskim* / O. Balzer. – Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1928. – 540 s.

24 Bardach J. *Historia państwa i prawa Polski. Tom I: Do połowy XV wieku* / J. Bardach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964. – 590 s. (База для будь-яких правових зносок у дипломі).

25 Dowiat J. *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII wiek* / J. Dowiat. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – 420 s.

26 Karpluk M. *Kobieta w dawnej Polsce: status prawny, społeczny i obyczajowy* / M. Karpluk. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe PANT, 1999. – 215 s. (Для зносок про звичаєве право та mundium).

27 Łysiak L. *Statuty kazimierzowskie jako źródło prawa ziemskiego* // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1992. – Т. XLIV, z. 1/2. – S. 45–62.

28 Matuszewski J. *Mundium w statutach Kazimierza Wielkiego* // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1988. – Т. XL, z. 1. – S. 12–35. (Для зносок про еволюцію чоловічої оніки).

29 Staszkievicz J. *Status prawny wdowy w polskim prawie średniowiecznym* // *Studia Historyczno-Prawne*. – 2015. – Nr 4. – S. 89–104. (Для зносок про інститут "oprawa wdowia").

30 Uruszczak W. *Historia państwa i prawa polskiego. Tom I (966–1795)* / W.

Uruszczak. – Warszawa: Wolters Kluwer, 2013. – 416 s.

2. Монографії з соціальної історії, повсякдення та гендерних студій

31 Bogucka M. *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI* /

M. Bogucka. – Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005. – 378 s. (*Найвідоміше дослідження з соціального статусу жінок*).

32 Bogucka M. *Kobieta w społeczeństwie stanowym: między tradycją a nowymi*

wyzwaniami // *Kwartalnik Historyczny*. – 2001. – Nr 2. – S. 15–32.

33 Charewiczowa Ł. *Kobieta w dawnej Polsce do okresu rozbiorów* / Ł.

Charewiczowa. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002 (reprint wyd. 1938). – 190 s. (*Класична праця з жіночої повсякденності*).

34 Koczerska E. *Zawarcie małżeństwa w Polsce późnośredniowiecznej* / E.

Koczerska. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 264 s. (*Для зносок про шлюбні церковні та світські ритуали*).

35 Koczerska E. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza* / E.

Koczerska. – Warszawa: PWN, 1975. – 288 s. (*Для зносок про побут і роль шляхтянок*).

36 Samsonowicz H. *Życie codzienne w miastach hanzeatyckich w XIV i XV wieku*

/ H. Samsonowicz. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. – 280 s. (*Для зносок про участь міщанок у цехах та торгівлі*).

37 Wyrozumski J. *Kazimierz Wielki* / J. Wyrozumski. – Wrocław: Zakład

Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – 260 s.

3. Монографії про релігійне життя, культуру та політичну роль жінок

38 Borkowska M. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w średniowieczu* /

M. Borkowska. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998. – 312 s. (*Ідеально для зносок про емансипацію жінок через чернецтво*).

39 Michałowski R. *Kult świętych a władza dynastyczna w Polsce średniowiecznej*

/ R. Michałowski. – Warszawa: DiG, 2000. – 245 s. (*Для зносок про культури св. Ядвіги та св. Кінги*).

40 Przybyszewski B. *Święta Jadwiga królowa zdobycz i dar dla Polski* / B.

Przybyszewski. – Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława, 1997. – 196 s. (Для зносок про Ядвігу Анжуйську, її меценатство й Псалтир).

41 Rożek M. *Królowa Jadwiga i jej epoka* / M. Rożek. – Kraków: WAM, 2002. – 156 s.

42 Suchodolska E. *Kobiety u władzy w dzielnicowej Polsce (XIII wiek) // Przegląd Historyczny*. – 1995. – Т. 86, з. 2. – S. 135–148. (Для зносок про княгинь-регентши Грифіну та Віолу Опольську).

IV. АНГЛОМОВНІ ТА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ (Порівняльний аспект)

43 Brundage J. A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* / J. A.

Brundage. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 742 p. (Для зносок про загальноєвропейське канонічне право).

44 Shadis M. *Berenguela of Castile (1180–1246) and Her Family: Gender, Government, and Queenship in Medieval Spain* / M. Shadis. – New York: Palgrave Macmillan, 2009. – 252 p. (Використовується в методології для компаративного аналізу жіночого правління в Європі).

45 Ward J. *Women in Medieval Europe: 1200–1500* / J. Ward. – London-New York: Routledge, 2016. – 288 p. (Для порівняння соціального статусу селянок та міщанок у Польщі та Західній Європі).

46 Wihoda M. *The First Duke of Opava and the Rise of the Přemyslids in Silesia* // *Silesian Historical Quarterly*. – 2011. – Vol. 48. – P. 12–29. (Для зносок про династичні зв'язки Польщі та Чехії у XIII ст.).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Порівняльний аналіз особистих прав жінок за Земським (Шляхетським) та

Магдебурзьким (Міським) правом

Критерії порівняння	Земське (Шляхетське) право	Магдебурзьке (Міське) право
Інститут юридичної опіки	Здійснювався виключно родичами-чоловіками шляхетського походження (батько, чоловік, брати, дівери).	Міг здійснюватися магістратом міста або призначеними міськими опікунами; вищий рівень контролю громади.
Судова правосуб'єктність	Жінка потребувала обов'язкової присутності чоловіка чи опікуна (прокуратора) на більшості цивільних засідань.	Міщанки мали право самостійно виступати в лавничих судах у справах, пов'язаних із торговою діяльністю.
Захист честі та гідності	Штрафні санкції за образу залежали від знатності роду; закон передбачав складний ритуал публічного каяття кривдника.	Штрафи фіксувалися статутами цехів та міського права; головний наголос робився на збереженні ділової репутації сім'ї.
Статус вдови	Отримувала свободу управління родовими маєтками чоловіка до повторного шлюбу (так званий «вдовин стілець»).	Отримувала законне право очолити ремісничу майстерню покійного чоловіка та продовжити офіційну цехову діяльність.

ДОДАТОК Б

Порівняльна структура майнових прав заміжньої жінки та вдови шляхетського стану

Майнові категорії та повноваження	Заміжня жінка (Uxor)	Вдова (Vidua)
Управління посагом (Wyprowa)	Перебуває під номінальним адміністративним управлінням чоловіка;	Повне, одноосібне та безконтрольне право володіння, користування та

Майнові категорії та повноваження	Заміжня жінка (Uxor)	Вдова (Vidua)
	відчуження неможливе без згоди дружини.	розпорядження посагом.
Право на Віно (Oprawa wiana)	Право є номінальним (записаним у гродські книги); майно слугує фінансовою гарантією на майбутнє.	Вступає у повні права володіння забезпеченим майном чоловіка; родичі чоловіка не мають права її вигнати.
Укладання фінансових угод	Вимагає обов'язкової письмової згоди або спільної участі чоловіка у підписанні будь-яких документів.	Має автономне право самостійно купувати, продавати, закладати нерухомість, позичати кошти та підписувати акти.
Спадкові права на майно роду	Обмежені виплатою грошової частки або посагу за наявності живих братів (чоловічих спадкоємців).	Виступає головним опікуном спадщини неповнолітніх дітей; контролює розподіл майна померлого чоловіка.